

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҮЛОБ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛОҶИ РӮДАКӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК:378 (575.3)

ББК: 74.58 (2 тоҷик)

Қ– 93

ҚУРБОНОВ МАҲМАДӢ САТТОРОВИЧ

**ШАРОИТҶОИ ПЕДАГОГИИ ТАКМИЛӢБИИ ШУУРНОКИИ
МИЛЛИИ ДОНИШӢӢӢН ДАР МУҶИТИ БИСӢРФАРҶАНГИИ
ТАҶСИЛОТИ ДОНИШГОҶӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарӢфти дараҷаи илмии номзади
илмҶои педагогӢ 13.00.01 – Педагогикаи умумӢ,
таърихи педагогика ва таҶсилот**

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертатсия дар кафедраи педагогикаи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Гулмадов Файз** – доктори илмҳои педагогӣ, мудири шуъбаи назария ва таърихи педагогикаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Муқарризи расмӣ: **Файзализода Чумахон Хол** - доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи сотсиология ва психологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Наврӯзова Гулшан Турсуновна – номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забони русии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ**

Ҳимояи диссертатсия 04 апрели соли 2023, соати 13³⁰ дар шурои муштараки диссертатсионии 6D.KOA-022 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (734063, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С.Айнӣ, 126, тел.: 225 84 23) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар китобхона ва сомонаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон (www.aot.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Қотиби илмии шурои муштараки диссертатсионӣ, доктори илмҳои педагогӣ

М.Каримзода

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар ҷомеаи босуръат тараққиёбанда, хусусияти хоси мавқеи иҷтимоии он мавқеи махсусро касб мекунад. Баробари ташаккули ҷомеаи гуногунмиллат, бисёрзабонӣ ва гуногунфарҳангӣ дар Тоҷикистон, ҳамзамон, тағйироти самтгирии маънавӣ-ахлоқӣ низ сурат мегирад, ки дар навбати худ мушкилоти иҷтимоиро низ ба вучуд меорад. Табиист, ки ин ба маънавиёти ҷомеа ва фард, бахусус, таҷрибаи маънавии ҷавонони муосири тоҷик, ки ба татбиқи дурнамои зиндагии онҳо асос ёфтааст, таъсир мерасонад. Волидон ва омӯзгорони таҷрибаашон дар муҳити дигари иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ташаккулёфта арзишҳоеро доро мебошанд, ки аз фаҳмиши мавҷудбудаи ҷомеаи муосир фарқ мекунанд. Маҳз, ин омилҳо сабаби мубрам гардидани проблемаи ташаккули шуурнокии миллии насли наврас мегарданд. Дар шароити кунунӣ такмили шуурнокии миллии донишҷӯён умда буда, зимнан, давраи худмуайянкунии он ба таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ алоқаманд аст.

Имрӯз ҷавонон дар зери таъсири донишҳои маънавӣ таваҷҷуҳи худро ба арзишҳои маънавӣ, яъне омодагӣ барои омӯختан аз таҷрибаи инсонӣ ва дарки падидаҳои ҷаҳонӣ дар шакли дониш, арзишҳо ва неъматҳои мавҷудаи муҳити онҳоро ихотакард равона намуда, куллан, аз насли пештара фарқ мекунад.

Масъалаи ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, ҳамчун як амри аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, дар ҳуҷҷатҳои асосии соҳаи маориф, аз ҷумла як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» таъсири низоми муосири маориф ба ташаккули рушди маънавии насли наврас вобаста ба талаботи ҷомеа, ташаккули хувияти миллии дар ҷавонон таъкид гардида, ҳамзамон, пешгирии зухуроти наҷодӣ, динӣ ва ифротгароии сиёсӣ дар байни ҷавонон қайд карда шудааст.

Дар давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуурнокии миллии дар синни ҷавонӣ, махсусан муҳим аст. Дар шароити муҳити таҳсилоти гуногунфарҳангӣ ташаккули қобилиятҳои худшиносӣ ва худрушдиҳӣ бидуни озодии дохилӣ дар муҳити ҷамъиятӣ, дарк ва самтгирӣ ба интиҳоби бошуурона, муайян кардани роҳи зиндагӣ, омода намудани донишҷӯён ба таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии душвор аст. Бинобар ин, ҷустуҷӯи воситаҳо, усулу шаклҳои дастгирии педагогии ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуури миллии хонандагон, ки таъсири манфии омилҳои муҳити зистро то ҳадди ақал кам мекунад, муҳим мебошад.

Сарфи назар аз ин, дар илми педагогика, бо вучуди таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии таҷрибаи ташаккули шуури миллии, масъалаи мазкур ба қадри кофӣ таҳлил ва омӯхта нашудааст.

Дарачаи омӯзиши мавзуи таҳқиқот. Тарбияи ахлокии насли наврас таърихи қадима дошта, дар ҳар як давраи таърихӣ мазмуну мундариҷаи он такмил меёбад. Мазмуну мақсади тарбия дар ҳар давраи замон ин баланд бардоштани сатҳи маънавиёт ва шуурнокии миллии халқу миллат ва ба ҳаёти мустақилона тайёр намудани насли наврас ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки дар гузашта асарҳои мутафаккирони форсу тоҷик дар тарбияи арзишҳои ахлокии насли наврас саҳми арзанда гузоштаанд. Восифӣ, Сайидо, Ҳилолӣ, Биноӣ, Умари Хайём Аҳмади Дониш, Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Ҷомӣ, Унсурулмаолии Кайковус, Абу Наср ал - Форобӣ, Абу Али ибни Сино, Ал Хоразмӣ, Насриддини Тусӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Имом Ғазолӣ, Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нӯъмон ибни Собит, Ал Хоразмӣ ва дигар намояндагони афкори педагогии халқи тоҷик мавқеи таълиму тарбияро хеле баланд бардоштаанд. Ин педагогҳо ва адибони забардаст дар осори адабӣ-ахлокии худ як қатор масъалаҳои муҳими педагогиро ба миён гузошта, оид ба роҳҳои ҳалли муваффақонаи онҳо фикрҳои пурарзиш баён намудаанд. Асоси системаи педагогии онҳоро, пеш аз ҳама, масъалаи омилҳои асосии ташаккули шахсияти инсон, нақши оила дар тарбияи насли наврас, ғояи дар маълумотгирӣ баробарҳуқуқ будани фарзандони ҳама табақаҳои ҷамъият, тарбияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ, арзиши илму дониш дар ҳаёту зиндагии инсон, мавқеи омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас ташкил мекунад.

Бояд зикр намуд, ки олимони-педагогҳои ватанӣ паҳлуҳои мухталифи тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва тарбияи намудани ҳисси шуурнокии миллиро омехта, тавсияҳои судмандро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, олимони М. Лутфуллозода ва А. Нуоров дар таҳқиқоти худ доир ба масъалаҳои педагогикаи миллии, Ф. Шарифзода тарбияи сифатҳои ахлокии хонандагон дар раванди дарс, И.Х. Каримова масъалаҳои инсонгароии таълиму тарбияи хонандагону донишҷӯёнро дар раванди таълим таҳқиқ намуда, оид ба тарбияи инсонии комил тавсияҳои судмандро пешниҳод намудаанд. И. Арабов, Х. Раҳимзода, Б. Маҷидова дар самти омӯзиши анъанаҳои миллии халқи тоҷик ва ба ҳаёти мустақилона омода намудани донишҷӯён, инчунин муҳаққиқон К. Абдурахимов, Х. Афзалов, Қ.Қ. Қодиров, К.Б. Қодиров, М. Орифӣ, А. Паҳлавонов, А. Ҳалимов оид ба назарияҳои пайдоиши афкори тарбиявии халқи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ таҳқиқоти судмандро анҷом додаанд. Олимони Ф. Гулмадов, Д.Н. Латипов, Б. Раҳимов таҳқиқоти худро ба масъалаҳои назариявии ташаккули эътиқоди маънавӣ-ахлоқии мактаббачагони хурдсол, тарбияи арзишҳои фарҳангии миллии умуминсонӣ, тарбияи маданияти рафтору одоби хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар оила бахшиданд. Бояд зикр намуд, ки таҳқиқоти олимони зикргардида барои таҳқиқоти мо аҳамияти ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ доранд. Илова бар ин, аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ: Т.А. Самиев, М. Бобоева, А.Х. Гиёев, С.А. Пиров, Г.Н. Наврӯзова, Н.С. Табаров, Ҷ.М. Раҷабов, А. Шарипов, М. Аюбова

рисолаҳои номзадӣ анҷом дода шудааст, ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни тарбияи маънавӣ-ахлоқии хонандагону донишҷӯён мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Қобили закр аст, ки оид ба масъалаи тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқии хонандагону донишҷӯён олимони рус таҳқиқотҳои арзишманд анҷом додаанд. Аз ҷумла, дар таҳқиқотҳои Т.И. Власова ҷанбаҳои педагогии мафҳуми «маънавиёт» дар назария ва амалияи педагогӣ, Т.И. Петракова, В.А. Ясвин заминаҳои муайяни назариявӣ барои ҳалли масъалаи ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён асоснок карда шудааст. И.А. Соловцова концепсияи ташаккули таҷрибаи маънавӣ-ахлоқӣ дар заминаи муносибати ягонаи инсондӯстӣ; Ю.В. Самойлова масъалаҳои тарбияи маънавии хонандагони синфҳои болоӣ; А.С. Гаязов концепсияи рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи шахсият; Н.М. Борытко ғояҳои дарки муносибатҳои ҷамъиятӣ дар раванди тарбия, амалан азхудкунии арзишҳои фарҳанги маънавии ҷомеа ва таҷрибаи ҳаётии онҳо; В.Г.Риндак ғояҳои муносибати ҳамгиро ба тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ дар муҳити таҳсилотӣ таҳқиқ карда шудааст.

Дар як қатор таҳқиқотҳо фаъолияти маънавӣ, ҳамчун худшиносӣ муайян карда шудааст (Л.Н. Леонтьев); нақши муҳит дар ташаккули шахсият исбот гардидааст (Р.А. Кассина); муносибати инсон ба муҳит ҳамчун абзори идоракунии бавоситаи раванди рушд ва ташаккули шахсият асоснок карда шудааст (Ю.С. Мануйлов).

Ҷанбаҳои гуногуни тарбияи маънавӣ-ахлоқии кӯдакон ва наврасон дар таҳқиқотҳои диссертатсионии Н.Г. Базилевич, И.А. Басиландзе, А.С. Бик, С.М. Каргаполцев, Г.И. Когачевская, В.А. Лоскутов, М.И. Мухин, В.А. Сахаров, Г.Я. Файзуллина мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Масъалаи ғанигардонии шахсият дар марҳилаҳои гуногуни рушд дар таҳқиқотҳои диссертатсионӣ: психологияи маънавияёт (И.М. Ильичёва); ҷанбаи динию педагогии мафҳуми «маънавиёт» (Т.И. Петракова); назарияи тарбияи маънавии хонандагон (Т.И. Власова), концепсияи тарбияи маънави хонандагони синфҳои ибтидоӣ (Т.Г. Русакова); рушди маънавии шахсият дар заминаи ташаккули хувияти миллӣ ва шахрвандӣ (В.В.Чурин); имконияти рушди маънавиёти таълимгирандагон ва қобилиятҳои иртиботии онҳо дар раванди таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (А.В. Андреева); нерӯи муҳити таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии таълимгирандагон (Н.В. Еренкова) таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Қоркарди масъалаи таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад, ки заминаҳои методологӣ ва назариявӣ омӯзиши «таҷрибаи маънавӣ» муайян карда шавад. Дар баробари ин, зарурати васеъ сохтани соҳаи педагогии таҳқиқот, ки дарку андарёфти ягонаи масъалаи мубрамшавии имкониятҳо ва муҳити фарҳангӣ таҳсилотии донишгоҳ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз он вобаста аст, ба миён меояд. Таҳлили таҳқиқот ва омӯзиши таҷриба имкон доданд, ки **ихтилофот** байни:

– талаботи ҷомеа ба шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ғанигардида, ки қобил аст нерӯи маънавии худро дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ татбиқ намояд ва коркарди нокифояи назариявии муносибатҳои инноватсионӣ ба масъалаи татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ;

– талаботи афзоишёфта дар баррасии воситаҳо ва имкониятҳои муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён ва асосноккунии нокифояи назариявии амсиласозии он;

– талаботи вазъи воқеии таҳсилотӣ дар таъмини илмию методии ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва коркарди нокифояи воситаҳои педагогии таҳқиқи падидаи мазкур дар назария ва амалияи муносири педагогӣ ошкор карда шавад.

Ихтилофоти ишорашуда **проблемаи** таҳқиқро муайян кардаанд, яъне мазмун, шаклҳо, методҳо ва шароити самарабахшии раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ кадомҳоянд?

Мубрамияти мавзуи мавриди баррасӣ, омӯзиши нокифояи он мавзуи таҳқиқоти диссертатсиониро муайян карданд: «Шартҳои педагогии тақмилибии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ».

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар чорҷӯбаи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз рӯи мавзуи “Роҳҳои воситаҳои самаранок ба роҳ мондани таълими фанҳои сикли педагогӣ дар тайёр намудани муаллимони оянда ва тарбияи хонандагон бо истифода аз педагогикаи ниёгон” ба роҳ монда шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: асосноккунии шароити педагогии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- дақиқ кардани сохтор ва мазмуни мафҳуми «шуурнокии миллиӣ»;
- ошкоркунии нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ дар ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён.
- амсиласозии раванди ғанигардонии таҷрибаи тақмилибии шуурнокии миллии донишҷӯён бо роҳи гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ;
- коркарди тавсияҳои илмӣ-методӣ, ки ҷараёни таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯёнро ба таври самаранок таъмин менамоянд.

Объекти таҳқиқот: раванди ғанигардонии таҷрибаи тақмилибии

шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот: нерӯи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ дар ғанигардони тачрибаи тақмилёбии шуурнокии миллии донишчӯён.

Фарзияи таҳқиқот: муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар сурате тачрибаи шуурнокии миллии донишчӯёнро дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ ғанӣ мегардонад, агар:

– мавқеи худи донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангӣ ба аз худ намудани меъёрҳои шуурнокии ахлоқӣ афзалият пайдо кунад;

– ғанигардони мазмуни муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишчӯён бо арзишҳои аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ бой гардонида шавад;

– раванди педагогии ғанигардони тачрибаи тақмилёбии шуурнокии миллии донишчӯён дар асоси технологияҳои муосир тарҳрезӣ карда шавад;

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихи таҳқиқот)

Марҳилаи якум, ҷустуҷӯӣ (2014–2015) – муқарраркунанда: адабиёти байнифаннии илмӣ доир ба масъалаи таҳқиқот омӯхта, дастгоҳи илмӣ хусусиятҳои хоси муносибатҳои ба ҳам алоқаманди мафҳумҳои «шуурнокии миллӣ» муайян карда шуда, объект, предмет, ҳадаф ва фарзияи таҳқиқот, вазифаҳои мушаххаси таҳқиқотӣ ифода гардиданд.

Марҳилаи дуюм, муқарраркунанда (2016 – 2018). Дар ин марҳила озмоиши ташаккулдиҳанда гузаронида шуд. Дар озмоиши ташаккулдиҳанда амсилаи сохтори ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, шароити педагогӣ, ки ба самарабахшии он мусоидат менамуданд, мавриди татбиқ қарор гирифт. Ҳамзамон, дар ин марҳила методҳои пешбари таҳқиқот муайян карда шуданд.

Марҳилаи сеюм озмоиши ташаккулдиҳанда (2020 – 2022). Дар ин марҳила таҳлили муқоисавии натиҷаҳои тачрибавӣ-озмоишӣ анҷом ёфта, ҳулосаҳои бадастомада ба шакл дароварда шуда, тавсияҳои илмию методӣ оид ба ҳалли масъалаи таҳқиқот таҳия гардида, дар амалия ҷорӣ карда шуданд. Дар ин марҳила инчунин методҳои пешбари таҳқиқот (таҳлили сифатӣ микдории натиҷаҳои таҳқиқот) истифода шуда, қорқарди математикию омории маълумот ва ҷамъбасти таҳқиқот амалӣ карда шуд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот:

– натиҷаҳои қори озмоишӣ ҷиҳати васеъсозии тасаввуроти назариявӣ дар бораи мазмуни раванди ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ, ки ба маҷмӯи технологияҳои инсоншиносӣ нигаронида шудааст, имкон медиҳад таъсироти мушкilotи мавҷудбудаи донишчӯён ба намудҳои гуногуни фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ муҳим ба ҳадди ақал расонида шавад;

– дурнамои муносибати ҳамгироёнаи фарҳангшиносӣ ба раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ исбот карда шуда, истифодаи маҷмӯи принципҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи фарҳангшиносӣ, низомнокӣ, фардисозӣ, заминаи мусбати кӯшиши донишҷӯён ба аз худ кардани мафҳумҳои шуурнокии миллии, таҷрибаи рафтори ахлоқӣ, мушаххас карда шуданд;

– монеаҳо барои аз худ кардани дар амал истифода бурдани рафторҳои ахлоқӣ: сатҳи пасти самтнокии донишҷӯён ба арзишҳои фарҳангии маънавӣ; мутобиқати нопурраи барномаҳои таълимию таҳсилоти силсилаи фанҳои гуманитарӣ дар самти ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар шароити дигаргуншавии соҳаи маънавию ахлоқии ҷомеаи тоҷик; зарурати таҳия ва ҷорикунии шаклҳои дастгирии раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён муайян карда шуданд.

Асоси методологии таҳқиқотро нуқтаи назари олимони дар бораи моҳияти таҳсилот ҳамчун ниҳоди фарҳангии таҳкимбахши нерӯи тарбиявӣ ҷиҳати ташаккули тарбияи шуурнокии ахлоқӣ (Г.В. Белая, И.Б. Котова, В.М. Пустовалов, Л.Б. Соколова, Е.Н. Шиягюв); арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ воситаи ба танзимдарории рафтори инсон (М.С. Каган, В.А. Караковский, А.В. Кирьякова, Н.Е. Щуркова), ташаккулёбии сифатҳои шахсият дар раванди фаъолиятҳои гуногун (Л.Виготский, А.Н. Леонтьев, Л.Рубинштейн), арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ҳамчун низоми ташаккулёбии муносибатҳои маънавӣ-ахлоқӣ ва хударзёбӣ (В.В. Сериков, Е.В. Бондаревская) истифода мекунанд. Вобаста ба ин, ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён танҳо дар ҳолате ба воқеият мубаддал шуда метавонад, ки агар онҳо иштирокчиёни бевоситаи фаъоли ҳаёти ҳаррӯзаи фарҳангӣ бошанд.

Сарчашмаи маълумот. Сарчашмаи маълумотро дар диссертатсия асарҳои файласуфон, психологҳо ва олимони соҳаи педагогика, ки ҷанбаҳои шуурнокии миллиро дар бар мегиранд, ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ба сифати сарчашмаи маълумот санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дигар санадҳои меъёрӣ, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хизмат намуданд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асоси таҷрибаи пешқадами омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва маълумоти эътимодноки; мушоҳидаи мунтазам ва давомноки ҷараёни амалӣ намудани шароитҳои педагогии такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ; гузаронидани сӯхбатҳои фардӣ ва гурӯҳӣ бо омӯзгорон, сарпарастони гурӯҳҳои таълимӣ ва донишҷӯён; ба вучуд овардани лаҳзаҳои

мувоҳидонавӣ дар ҷараёни дарс ва корҳои беруназадарсӣ; санҷиши масъалаҳои дар фарзия гузошташуда тариқи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ рӯи кор омаданд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки:

- мафҳуми «шуурнокии миллии донишҷӯён», «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» дақиқ карда шуда, нақши онҳо дар ташаккули мавқеи ҳаётии донишҷӯён нисбат ба арзишҳои бисёрфарҳангӣ, ки дар асоси ҳавасмандсозӣ ба ҳалли вазифаҳои муҳими муайян карда шуданд, ошкор карда шуд;

- амсилаи сохтори таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ бо ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд (самтнокӣ, мазмун, самаранокӣ) ва захираҳо (таълимӣ, педагогӣ, иртиботӣ, амалӣ-таҷрибавӣ) таҳия карда шуд;

- маҷмӯи шароитҳои педагогӣ ва мавқеи ҳуди донишҷӯён дар фаъолияти таҳсилотии ҷанбаи маънавӣ-ахлоқидошта, ки ба татбиқи таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии донишгоҳӣ мусоидат мекунанд, асоснок карда шуд;

- сохтори ба ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии хосбуда дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар маҷмӯи ҷузъҳои бо ҳамдигар марбут (ҳадафмандона, мазмуннокӣ, натиҷанокӣ)-и имкониятҳои педагогӣ (қонеъгардонии талаботи маънавӣ, шиносӣ бо арзишҳои фарҳанги маънавӣ-ахлоқӣ, шомилсозии донишҷӯён ба фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ муҳим; озодии интихоби шаклҳо, методҳо, воситаҳо, фазои инфиродии рушди маънавию ахлоқӣ), захираҳо (таҳсилотӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, ба таҷриба нигаронидашуда) ва хусусиятҳои ба худ хоси он (таълимӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, фаъолнокӣ, рушддиҳанда, ба танзимдароранда) тарҳрезӣ карда шуд;

- маҷмӯи шароитҳои педагогӣ, ки ба сифати танзимкунандаи таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ хизмат мекунанд, асоснок карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таҷрибаи тақмилёбии ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён ҳамчун сифати ҳамгирии шахсият, ки дар ташаккули мавқеи ҳаётии онҳо нисбат ба арзишҳои бисёрфарҳангӣ ҳамчун танзимгари мавқеи фаъолнокии шахсият ва асоси ҳавасмандсозӣ ҷиҳати ҳалли вазифаҳои созанда ва бомасъулияти ҳаётан муҳим, зухур меёбанд, ба тасдиқи симои аслии инсонӣ дар одамон нигаронида шудаанд.

2. Татбиқи меъёрҳои муайян кардашудаи яклухт (ваҷҳҳои худрушддиҳии маънавӣ, иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим), мафҳумҳои худшиносии маънавӣ, муносибати некбинона ба зиндагӣ, донишгари мазмуни мафҳумҳои маънавӣ, меъёрҳои маънавиёт

ва ахлоқ дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ, тасаввурот дар бораи арзишҳои фарҳанги маънавӣ, принципҳои муносибати нек ба одамон, иштирок дар фаъолияти самти маънавидошта дар муҳити бисёрфарҳангии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён мусоидат менамояд.

3. Тачрибаи такмилёбии ғанӣ гардонидани шуурнокии миллии донишҷӯён ҳамчун раванди ҳадафманди дастгирии педагогии афзудани мазмуни нерӯи ахлоқӣ бар худтакмилдиҳии маънавии шахсият дар заминаи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ бо иҷрои вазифаҳои таълимдиҳандагӣ, тарбиявӣ, иртиботӣ, имкон медиҳад, ки барои дарк ва қабули арзишҳои фарҳанги маънавӣ, меъёрҳо ва намунаҳои рафтори одамон дар ҷомеаи фарҳангӣ шароит фароҳам оварда шаванд.

4. Амсилаи сохтори ғанигардони тачрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар муносибати ҳамгироёнаю фарҳангшиносӣ, ки принципҳои фарҳангшиносӣ, низомнокӣ, фардисозӣ, тачрибаи рафторҳои маънавию муайян месозад, асос ёфта, аз ҷиҳати сохторӣ аз қисмҳои таркибӣ зерин: методологӣ, мазмуннокӣ, натиҷанокӣ иборат мебошад.

5. Шароити педагогие, ки дар ҷараёни таҳқиқоти назариявӣ ва гузаронидани кори озмоишӣ асоснок карда шуданд (мубрамшавии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳими таҳсилотӣ; ғанигардони мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳим; дастгирии педагогии раванди ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ) барои ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ҳамчун танзимгари зарурӣ ва кифоя хизмат мекунад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки дар асоси хулоса ва асосҳои назариявӣ, ки дар мазмуни диссертатсия дарҷ ёфтаанд, барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавсияҳои методӣ оид ба такмили тачрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити таҳсилоти донишгоҳӣ коркард шудааст. Ҳамзамон, барномаи махсус кор карда баромада шудааст, ки омӯзгорон аз он метавонанд бо мақсади ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён истифода баранд.

Тавсияҳои илмӣ-методии коркардшуда метавонанд тасаввуроти магистрантон ва унвонҷӯёнро оид ба масъалаи мазкур ғанӣ гардонанд.

Барномаи тачрибавӣ-таҳқиқотии аз ҷониби мо ҷоринамуда ва технологияи такмилёбии ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯёнро метавон дар курсҳои баланбардории такмили ихтисоси омӯзгорон истифода бурд:

– нуқтаҳои назари дар таҳқиқот овардашуда бо нуқоти назариявӣ-методологӣ, асоснок ва пурра ба проблема, предмети таҳқиқот комилан мувофиқат намуда, тачрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯёнро таъмин карда метавонанд;

– натиҷаҳои кори таҷрибавӣ-озмоишӣ тибқи аниқсоӣ, таҳлил ва ҷамъбастанкунии методҳои маҷмӯӣ, ки мақсад ва вазифаҳои таҳқиқотро муайян мекунанд, бо роҳи иҷрои методикаҳои гуногун дар асоси таҷрибаи омӯзгори муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳангоми гузаронидани пурсишнома ва саволҳои шифоҳӣ ба амал бароварда шуд;

– кори озмоишӣ ба муқоисакунии маълумоти ба даст овардашуда оид ба таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён то таҳқиқот ва пас аз таҳқиқот асос ёфтааст.

Дарачаи зътимодноки натиҷаҳои таҳқиқот бо мавқеъҳои ибтидоии умумиметодологӣ, далелнокии ҳулосаҳои назариявӣ, таҳияи методикаи таҳқиқот, истифодаи методҳое, ки ба моҳияти падидаи мавриди омӯзиш мувофиқат мекунанд, хусусияти тӯлонӣ будани омӯзиши амалияи таҳсилотӣ дар заминаи масъалаи илмии мавриди омӯзиш ва ташкили кори озмоишӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ; мантиқ ва сохторсозии бобҳои назариявӣ ва амалии кори таҳқиқотӣ, муқоисаи натиҷаҳои бадастомада бо натиҷаҳои таҳқиқоти дигари аз рӯи мазӯ наздик дар шароити муассисаҳои таҳсилоти гуногун таъмин шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, аз ҷумла ба *банди 3* – Антропологияи педагогӣ (концепсияи тарбия, таълим ва иҷтимоисозии шахс тавассути таълим; низомҳои /шароитҳои/ рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, омӯзиш;), *банди 5* – Назария ва концепсияҳои тарбия (омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии тарбия; шаклҳо, принципҳои тарбияи кӯдак дар марҳилаҳои гуногуни ба камол расидани ӯ; асоҳҳои арзишии ташаккули раванди таълим, низомҳои педагогии тарбия;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараи дарачаи илмӣ дар таҳқиқот аз асосноккунии назариявии ғояҳо ва нуктаҳои асосии масъалаи мавриди омӯзиш; тафсири мафҳумҳои «таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён», «ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён», «муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ» ошкоркунии нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар раванди мавриди таҳқиқ; таҳия ва тасдиқи амсилаи сохторию амалисозии ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ва асосноккунии шароити педагогии татбиқи самараноки он иборат мебошад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот: ғояҳо ва натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар конфронсҳои илмию амалии ҷумҳуриявӣ, байнидонишгоҳӣ, минтақавӣ пешниҳод гардида, мавриди тасвиб қарор гирифта, дар кафедраҳои педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди муҳокима қарор гирифта, мусбат арзёбӣ карда шуданд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мазӯи диссертатсия аз ҷониби муаллиф 8 мақола интишор гардидааст, ки 4-тои он дар

маҷаллаҳои аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда нашр шудаанд.

Сохтори диссертатсия ба мантиқи таҳқиқот мутобиқ буда, аз муқаддима, ду боб (шаш зербанд), хулосаи умумӣ, рӯйхати адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он 156 саҳифаи ҷопи компютериро дар бар мегирад. Баёни мавод бо ҷадвалҳо, диаграммаҳо ва расмҳо мусаввар карда шудааст.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима зарурати интихоби мазиуи таҳқиқоти илмӣ, мақсад, вазифа, объект, предмет, методҳои таҳқиқоти илмӣ, фарзия, аҳамияти амалию навгонии илмӣ, нуқоти ба ҳимоя пешниҳодшаванда баён ёфтааст.

Боби якуми диссертатсия **«Ҷанбаҳои назариявии масъалаи ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотии муассисаи таҳсилоти олии»** ном дошта, дар он масъалаҳои ғанигардонидани таҷрибаи тақмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён ҳамчун масъалаи муҳими педагогӣ, имконияти педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ дар тақмилёбии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён, тавсифи умумии сохтори ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ таҳлилу арзёбӣ карда шудааст.

Дар боби мазкур нақши таҷрибаи шуурнокии миллии дар ташаккули шахсияти донишҷӯён мавриди таҳлил қарор гирифта, мафҳуми «таҷриба» шарҳу эзоҳ дода шудааст.

Дар таҳқиқотҳои педагогӣ-психологӣ оид ба моҳияти мафҳуми «таҷриба» ду мавқеъ ташаккул ёфтааст. Мутобиқи мавқеи аввал, таҷриба ба таври ҷудонашаванда бо шуури муқаррарӣ ва амалии инсон алоқа пайдо мекунад, яъне таҷриба ин маҷмӯи берунае мебошанд, ки аз тариқи гуногунии амалҳо барои донишҷӯён воқеият дигаргун карда шудаанд (Л.С. Виготский, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн). Ҷонибдорони мавқеи дуюм пешниҳод мекунанд, ки таҷриба ҳамчун фаҳмиш ва дарки фаъолият баррасӣ карда шавад. Р. Бернс, Ж. Пиаже, К. Рочерс аз ҷаҳорҷӯби сифр маърифати баррасӣ баромаданро ба мақсад мувофиқ мешуморанд.

Омӯзиши адабиёти илмии психологию педагогӣ доир ба масъалаи кушода додани категорияи «таҷрибаи маънавий» ба мо имкон дод, ки ҷузъҳои тарҷибаи шуурнокии миллии муайян карда шуда, таърифи мафҳуми дар боло зикршуда дақиқ карда шавад. Дар асоси таҳлили назариявии категорияи «таҷрибаи маънавий» мо сохтори онро ҳамчун маҷмӯи ҷузъҳо: арзишию ҳавсмандсозанда, шинохтию маърифатӣ ва фаъолиятнокӣ муайян намудем, ки дар ҷадвал оварда мешавад.

Ҷадвали №1. Маҷмӯи ҷузъҳои «таҷрибаи шуурнокии ахлоқӣ»:
арзишнокию ҳавсмандсозанда, маърифатӣ- фаъолиятнокӣ

Арзишию ҳавасмандсозӣ	Маърифатӣ	Фаъолияти
<p>Вачҳҳои хурдшуддиҳии маънавӣ, иштирок дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ, фаъолияти аз ҷиҳати ҷамъияти муҳим, ҷидду ҷаҳдҳо дар татбиқи кирдорҳои ахлоқӣ; водорсозӣ ба танзими бошууронаи фаъолияти худ, эҷоди заминаи мусбати эҳсосоти дар ҷомеа; зоҳиркунии ҳамдарди зимни муошират бо одамони атроф.</p> <p>Худогоҳии маънавӣ, муносибати арзишӣ ба ҳаёт. Маҷмӯи донишҳои аз ҷониби шахсият азхудшуда дар бораи моҳият ва таҷрибаи маънавӣ. Муносибати бомасъулият ба принципҳо ва меъёрҳо, қоидаҳои рафтори умумикабулшуда дар ҷомеа. Қобилияти фарқ кардани маънавиёту ахлоқ аз бемаънавиётӣ, дарки мақоми худ дар зиндагӣ, муфид будани фаъолияти худ, арзиши ашхосию ҷамъиятии он.</p>	<p>Дониши мазмуни концептҳои маънавӣ, меъёрҳои маънавиёт ва ахлоқ, ки дар муҳити бисёрфарҳангӣ қабул шудаанд.</p>	<p>Иштирок дар фаъолияти ба маънавиёт нигаронидашуда. Омодагӣ ба зоҳир кардани интиҳоби бошууронаи рафтор; қабули қарор; арзёбии паёмдҳо; муайянкунии маҳдудиятҳои зарурӣ дар рафтор дар асоси худогоҳии рушдфто ва ҷаҳонбинии ташаккулфто.</p>

Ба сифати вазифаҳои асосии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён, ки бевосита ба ҳадафҳо ва вазифаҳои он ҷавоб медиҳанд, барои таҳқиқоти худ мо зеринҳоро ҷудо намудем:

– маърифатӣ, ки унсури зарурии фаъолияти маънавӣ буда, тамоми соҳаҳои муносибатҳои субъект: муносибат ба субъектҳо, муносибат ба худ ва ҷомеаро дар маҷмӯъ дар бар мегирад;

– шароит ва вазъиятҳои шахсияти донишҷӯёнро ташаккулдиҳанда, муайянкунандаи зоҳиршавии ҷидду ҷаҳдҳои иродавӣ дар фаъолият, дар рафъи мушкilot, дар маҳорати банақшаگیرӣ, дар қабули мустақилонаи қарор, дар маҳорати пешбинӣ кардани паёмдҳои наздиктарин ва дуртарини онҳо, инчунин натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳойӣ;

– рафтор ва фаъолияти маънавии батанзимдароранда ва батаҳрикдоранда.

Дақиқ месозем, ки шуурнокии миллии ин фаъолияте мебошад, ки маърифат ва дигаргун кардани олам ва ҳуди инсонро тақозо менамояд ва рафтори ахлоқӣ ин рафторе мебошад, ки мутобиқи меъёрҳо, қоидаҳо ва тасаввуроти мушаххаси ҷомеа ташаккул меёбад.

Таърифоти мафҳуми «ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар дар чадвали зер нишон дода мешавад.

Чадвали №2. Таърифоти мафҳуми «ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён

Чанбаи фалсафӣ	Чанбаи психологӣ	Чанбаи педагогӣ
1	2	3
<p>– маҷмӯи тачрибаи беруна (эмпирикӣ) ва дохилӣ (таҷрибаи шуур) (фалсафаи олимони классикӣ (В.Ф. Гегель);</p> <p>– ягонагии чанбаҳои назариявӣ ва амалиявӣ татбиқи нерӯҳои маънавӣ аз ҷониби шахсият (фалсафаи марксистӣ) (К. Маркс);</p> <p>– раванди болоравии инсон ба Рӯҳи Илоҳӣ ва васлшавӣ бо он (фалсафаи динӣ) (П.А. Флоренский);</p> <p>– касби ягонагӣ ва тамомияти ботинӣ, дигаргуншавии комили шахсият (С.Б. Токарева) .</p>	<p>-раванди ташаккули сифатҳо, ақидаҳо, қобилиятҳо, хилатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, табиати инсонӣ.</p> <p>-маҷмӯи шаклҳои шахсиятӣ-маъноӣ, аз ҷумла кӯшиши арзишҳо ба арзишҳои руҳии мутлақ.</p>	<p>–донишҳои бошуурона тачрибашуда, ки дар муносибатҳо ва ҳолатҳои эҳсосотӣ муаррифӣ шуда, бо эҷодкории маъноии шахсият муайян шудаанд (Т.Г. Русакова);</p> <p>-амиқии дарки муҳимияти иҷтимоию шахсиятӣ (А.В.Зосимрвский);</p>

Дар боби мазкур инчунин масъалаи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии таҳлилу баррасӣ карда шудааст. Ба сифати категорияе, ки барои таҳқиқот заруранд, мафҳумҳои «муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ» ва «нерӯи педагогӣ» мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Бояд зикр намуд, ки дар даҳсолаҳои охир ба гардиши илмӣ фаъолона чунин мафҳумҳо, ба мисли «фазои бисёрфарҳанга», «таҳсилоти бисёрфарҳанга», «муҳити таҳсилотӣ», «муҳити бисёрфарҳанга» ворид шуданд. Мафҳуми «муҳит» аксар вақт барои ишораи таъсироти беруна ба инсон истифода мешавад. Яке аз тафсириҳои аввалини илмиро Г. Гегел додааст, ки тибқи он муҳит ҳамчун «қувва», ва ё ашёи мушаххаси инсонро ихотакарда баррасӣ мегардад.

Аз таҳлилу таҳқиқи масъалаи мавриди назар бармеояд, ки мазмуни «муҳити бисёрфарҳангӣ» ба истилоҳ он қисми ҷомеаро ифода мекунад, ки дар он ҳамаи гурӯҳҳои наҷодӣ, этникӣ ва иҷтимоии фаъолият кардаистода ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробар доранд ва арзишҳои

мавҷудаи фарҳанги ба насли ҷавон дар намуди арзишҳои фарҳанги иҷтимоӣ интиқол медиҳанд.

Дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқоти мо таваҷҷуҳи асосӣ ба баррасии мафҳуми «муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ» дода мешавад. Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки таъиноти муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ аз татбиқи шароите иборат мебошад, ки ба шахсият имкон медиҳанд, то арзишҳои фарҳанги маънавӣ, меъёрҳо ва намунаҳои рафтори ҳам худ ва ҳам одамони ихотакардари дарк кунанд.

Ҳамин тариқ, нерӯи педагогӣ, муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ аз ҷониби мо ҳамчун маҷмӯи системаи аломатҳои тағйирёбандаи хоси инсон ва ҷомеа муайян карда мешавад.

Аз таҳлили назариявӣ ва баррасии таҷриба бармеояд, ки нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ доимо дар ҳоли рушд буда, ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯёнро зимни интихоби озоди шаклҳо, методҳо, воситаҳои таълиму тарбия, мазмун ва имконияти интихоби инфиродию шахсиятӣ таъмин менамояд. Тағйирёбанда будани нерӯи педагогӣ имкон медиҳад, ки раванди ҳамгироёна ташкилшудаи афзудани арзишҳои маънавӣ, шаклҳо ва методҳои барои захираҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ хос дар донишҷӯён таъмин карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки барои дар донишҷӯён ташаккул додани таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии технологияҳои инсоншиносӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Барои татбиқи бомуваффақияти технологияҳои инсоншиносӣ дар ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён мо нуктаҳои концептуалии ин технологияро дар таҳсилот ба назар гирифтаем, ки аз ҷумлаи онҳо унсурҳои зерин дар таҳқиқоти мо арзиши махсус доранд:

- асоси технологияҳои инсоншиносӣ тарроҳии чунин вазъияте мебошад, ки рафтори аз ҷониби омӯзгор пешниҳодшавандаро ба таври мусбӣ нишон медиҳад;

- интихоби рафтори матлуб барои омӯзгор аз ҷониби донишҷӯ бояд мустақилона амалӣ карда шавад;

- азхудкунии бомуваффақияти технологияҳои инсоншиносӣ аз омӯзгор на танҳо азхудкунии донишҳо, ҳамчунон рушди сифатҳои муайяни шахсиятро низ талаб мекунад.

Дар боби мазкур инчунин тавсифи амсилаи сохтори таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳ таҳлил ва натиҷагирӣ карда шудааст.

Дар раванди амсиласозии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳӣ мо амсилаи сохтори донишҷӯёнро таҳия намудем. Амсилаи сохтори ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯ дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ ҷузъҳои бо ҳамдигар алоқамандро дар бар мегирад:

– методологӣ, ки инъикоси сатҳи ниҳоии ташаккулёбии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯёнро тақозо менамояд. Он тибқи фармоиши давлат ва чома ба шахсияти касбан рушдёфтаи аз ҷиҳати маънавӣ ғанигардида имкон медиҳад, ки принисҳои ташкили оқилонаи раванди ғанигардонии таҷрибаи маънавию интихоб намояд;

– мазмуннокӣ, ки моҳият, воситаҳо, методҳо, шароит, намудҳо ва шаклҳои фаъолияти аудиторӣ ва беруназаудиториро, ки ба ташаккули таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён мусоидат менамоянд, ошкор месозад;

– атиҷавӣ, ки сатҳҳои ташаккулёбии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯёнро аз рӯи меъёрҳои фарқгузоштае тавсиф медиҳад, ки вазифаҳои робитаи мутақобиларо иҷро карда, ба муайянсозии тағйирёбии таҷрибаи маънавии таълимгирандагон имкон медиҳанд.

Бояд зикр намуд, ки муносибати фарҳангшиносӣ омӯзгоронро ба он самт раҳнамоӣ мекунад, ки фарҳанги тоҷик, анъанаҳои миллии педагогикаи халқӣ бар асоси пояи рушди маънавии шахсият таъдил ёбад.

Дар сатҳи технологӣ раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён тавассути истифодаи технологияҳои инсоншиносӣ: муқолимавӣ, технологияҳои лоиҳавии таълимӣ-таҳқиқотӣ амалӣ мешавад. Технологияҳои муқолимавӣ мубодилаи мутаҷаккили иттилоотиро пешбинӣ менамоянд, ки натиҷаҳои он маҳорати таҳлили амиқи масъала, дарки мазмуни арзишию маъноии он ва рушди фарҳанги муқолимавӣ мебошанд. Таҳлили назариявӣ имкон медиҳад, ки қатор принципҳои муайян карда шаванд, ки раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯёнро дар муҳити бисёрфарҳангаи донишгоҳ ташкил мекунад. Ба онҳо мансубанд:

1. Принципи фарҳангсалоҳдид, ки нақши низомташаккулдиҳандаро ҳам барои педагогика, ҳам барои тақмили амалияи педагогӣ иҷро мекунад.

2. Принципи низомнокӣ, ки татбиқи он: мисолҳои мусбат ҳамчун ваҷҳҳои қавӣ; ягонагии раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён; хусусияти маҷмӯии амалисозии он; қори низомноки мунтазам, эҷоди низоми чорабиниҳои тарбияи маънавӣ ва ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯёнро таъмин менамоянд.

3. Принципи фардисозӣ, ки ҷустуҷӯи манбаъҳои рушди имкониятҳои шахсиятро дар асоси падидаҳои фардишавӣ таъмин менамояд: усули маъмулии ҳалли вазъиятҳои хусусияти маънавидошта; муносибати инфиродӣ барои ошкор намудани моҳияти ҷамъиятии фарҳанги инсон; ҳамгироии сифатҳои табиӣ ва иҷтимоии шахсият, моҳияти маънавии он ва ғайра.

4. Принципи эҳсосоти ба заминаҳои мусбӣ фаъолияти донишҷӯён асосёфта. Принципи мазкур дар ҳаёти инсон нақши муҳимро мебозад. Талабот ба татбиқи ин принцип инҳоанд: барқарорсозии муносибатҳои эътимоднок бо донишҷӯён; назорати вазъи рӯҳии шахс аз ҷониби омӯзгорон; истифодаи нутқи ҷаззобу ифоданок, ғанигардонии мазмуни

фаъолияти донишчӯён, мисолҳои ҷолиб аз адабиёти бадеӣ, осори мусиқавӣ ва санъати тасвирӣ.

5. Принципи така ба таҷрибаи шахсӣ, ки ҳамчун шакли фаъолияти ҳаётии инсон баррасӣ шуда, ба худандарёфти амалҳо ва кирдорҳои шахсии худ нигаронида шудааст.

Чудо кардани принципҳои ғанигардони таҷрибаи маънавии донишчӯён зарурати асосноккунии маҷмӯи методҳои ба миён меорад. Методҳои ғанигардони маънавиёт ба фаъолияти ҳаётии таълимгирандгон таъсири натиҷабахш расонида, таҷрибаи маънавии онҳоро ғанӣ мегардонад. О. Селиванова чор гурӯҳи методҳои тарбияи маънавий: эътиқод, машқ, ҳавасмандсозӣ, худтарбиякуниро чудо кардааст.

Хусусиятҳо, муносибатҳо, принципҳо, механизмҳо, шароит ва методҳои ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯёнро мавриди баррасӣ қарор дода, мо амсилаи сохтори ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯёнро дар шароити муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ эҷод кардем. Амсилаи сохтори вобастагии мутақобилаи раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён ва нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ, мантиқ ва тағйирёбии онҳоро; ҷузъҳои сохтори ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии робитаҳои арзишию ҳавасмандсозӣ, маърифатӣ, низоми муносибати мутақобиларо бо вазифаҳои иҷрошаванда ошкор менамояд.

Дар амсилаи сохтори ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён масъалаҳои зерин пешниҳод гардидаанд:

– талабот ба натиҷаи ниҳоии фаъолияти субъектҳои раванд ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳ ва фармоиши иҷтимоии давлат ва ҷомеаҳо ба ташаккули шахсияти аз ҷиҳати маънавий ғанигардида дар бар мегирад;

– раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯ дар ҳар як марҳила (ҳавасмандсозӣ фаъолиятнокӣ, таҷрибаи шахсӣ) мураккабшавӣ ва рушдёбии марҳила ба марҳилаи фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳимми донишчӯёнро дар муҳити бисёрфарҳангии донишгоҳ ташкил дода, ғанигардӣ ва ҳамгирошавии меъёрҳои таҷрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишчӯро таъмин менамояд;

– натиҷаи ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии тибқи меъёрҳои ишорашуда вазифаи робитаи баръаксро иҷро карда, имкон медиҳад, ки дар асоси истифодаи тартибти махсус дараҷаи мутақобилати таҷрибаи маънавии донишчӯён ба талаботи ҷомеаи муосир муайян карда шавад.

Натиҷаҳои таҳлили маҷмӯи имкон медиҳанд, ки шароити педагогии раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишчӯён муайян карда шавад. Чунончи:

– мубрамшавии мавқеи субъектии таълимгирандагон дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавий муҳим;

- ғанигардони мазмуни муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавӣ муҳим;
- лоиҳасозии дастгирии педагогии раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси таҳнологияҳои муосири инсоншиносӣ.

Боби дуюми диссертатсия «Татбиқи корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ доир ба ғанигардони таҷрибаи тақмилибии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ» ном дорад, ки дар он масъалаҳои мазмун ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ, мазмуни ташкили корҳои тарбиявӣ доир ба ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ таҳлилу натиҷагирӣ карда шудааст.

Мантиқ ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ доир ба масъалаи татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардони таҷрибаи маънавии таълимгирандагон, натиҷаҳои таҳлили назариявӣ, амсиласозии раванди таҳсилотӣ санҷиши озмоиширо талаб карданд. Мантиқи ташкили озмоиши педагогӣ чунин ба назар мерасад:

Марҳилаи 1. Интихоби методикаҳо барои омӯзиши ибтидоии объекти озмоишӣ, гузаронидани пурсишнома, мусоҳиба барои арзёбии коршиносӣ (гузаронидани пурсишнома, тест, коркарди омории маълумот). Инчунин дар ин марҳила абзори таҳқиқотӣ мавриди тасдиқ қарор гирифта, маводи ибтидоӣ ба даст оварда шуда, мавриди таҳлил қарор гирифт ва сохтори мантиқии фаъолияти донишҷӯён ва омӯзгорон доир ба омӯзиши ташаккулёбии таҷрибаи маънавӣ дақиқ карда шуд.

Марҳилаи 2. Татбиқи барномаи озмоиш; дақиқсозии мазмуни кор, ислоҳсозии методҳои ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ, истифодаи усулҳои самарабахшии шароити педагогие, ки дар ҷараёни таҳқиқоти назариявӣ асоснок карда шуданд. Гузаронидани санҷишҳои фосилавӣ ва таҳлили натиҷаҳо (амсиласозӣ, гузаронидани пурсиш, гузаронидани тест, суҳбат, рутбандӣ, муқоиса, озмоиши ташаккулдиҳанда, ҷамъбастанӣ ва низомбандии маълумот, методи таҳлили хулосаҳо). Ҳамзамон, дар ин марҳила амсилаи сохторию ба фаъолият нигаронидашудаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ тарҳезӣ шуда, мавриди тасдиқ қарор гирифта, шароити педагогие, ки ба самарабахшии тарбиявии он мусоидат менамоянд, татбиқ гардиданд.

Марҳилаи 3. Ҷамъбастанӣ ва иҷрои таҳлили муқоисавии натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ (мушаххассозии хулосаҳои назариявӣ ва амалиявӣ, нигориши маълумоти бадастомада (таҳлили микдории натиҷаҳои таҳқиқот: коркарди математикӣ ва омории маълумоти бадастомада; низомбандӣ, ҷамъбастанӣ). Ҳамзамон дар ин марҳила тавсияҳои илимю амалӣ барои омӯзгорон оид ба ҳалли масъалаи ғанигардони таҷрибаи маънавии донишҷӯ таҳия ва ҷорӣ карда шуд.

Дар ҷараёни кори пешакӣ аз ҷониби мо пурсиши 550 донишҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абабдуллоҳи Рӯдакӣ ва

Донишкадаи технология ва менечменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб гузаронида шуд. Натиҷаҳо нокифоягии фаҳмиши мазмуни мафҳумҳои «шуурнокии миллӣ», «ғанигардии таҷрибаи шуурнокии миллӣ» аз ҷониби донишҷӯёнро (камтар аз 14%) нишон доданд, 1%-и посухдиҳандагон зарурати зоҳиркунии чунин сифатҳоро дар ҷомеа, ба мисли: адолат, дилсӯзӣ, таҳаммулпазирӣ нисбати намояндагони миллатҳо, динҳо, назарҳои гуногунро дарк мекунанд. Дар 26%-и посухдиҳандагон иҷрокунандагӣ, масъулиятнокӣ, ҳаёти фаъолона ҳузурдоранд; 31,6% донишҷӯён ҷузъҳои шуурнокии миллиро асосӣ намешуморанд, мақоми муҳимро дар онҳо вақтхушиҳо, озодӣ ва боварӣ ба худ ишғол менамоянд. 27,9% донишҷӯён худро истеъмолкунандагон мешуморанд, яъне дар сохтори арзишҳои онҳо «айфонҳо», «планшетҳо», таъминоти модӣ («доштани миқдори кифояи пул»)-ро ҷудо мекунанд. Маълумоти аз ҷониби мо бадастомада, ки вазъияти воқеии номусоидии маънавиро дар муҳити ҷавонон нишон додааст, имкон дод тахмин карда шавад, ки дар раванди таҳсилоти ҳадафмандона масъалаи ғанигардонии таҷрибаи такмилёбии шуурнокии миллии донишҷӯён ба таври нокифоя пурра мавриди баррасӣ қарор негирад.

Зимни гузаронидани озмоиши педагогӣ вазифаҳои ҳал шуданд, ки ба ҳар як марҳила: марҳилаи муқарраркунонда; марҳилаи ташаккулиҳанда; марҳилаи назоратӣ дахл доштанд.

Дар рафти таҳқиқот се сатҳи ташаккулёбии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён муайян карда шуд.

Сатҳи бошууроноӣ муассир (баланд)-и ташаккулёбии таҷрибаи шуурнокии миллӣ бо он тавсиф меёбад, ки таълимгиранда донишро ҳамчун воситаи болоравӣ ба тамомияти худ истифода бурда, ба маърифат ва истифодаи намунаҳо ва мисолҳои рафторҳои маънавий (одамони воқеӣ, ҳодисаҳо, далелҳои таърихӣ) барои ҳудрушддиҳӣ саъю талош мекунад; ба арзишҳои фарҳангии маънавий самт гирифта, хислати наҷиби ҳавасмандиро ба кирдорҳои зоҳир менамоянд. Ин сатҳ бо мавҷудияти самтгириҳои арзишии муайян мешавад, ки ба фаъолияти маънавию амалӣ, муқобилияти фаъол ба кирдорҳои, ки ба қоидаҳо ва меъёрҳои маънавий зиданд, нигаронида шудаанд.

Донишҷӯе, ки дорои сатҳи миёнаи ташаккулёфтаи таҷрибаи маънавий мебошад, донишҳои ҷамъбастиро дар бораи арзишҳои фарҳангии маънавии инсоният намоиш медиҳад; ӯ ба арзишҳои фарҳангии маънавий мароқ зоҳир карда, кӯшиш мекунад дар бораи арзишҳои бештар донанд, ки ба ҳудрушддиҳии шахсият мусоидат менамоянд. Ӯ дар бораи ормонҳои маънавий маълумот дорад, самтнокии маърифатиро ба мазмуни таҷрибаи худ, ба фаъолияти маънавию амалӣ зоҳир мекунад; арзишҳои шакли вачҳҳои «донисташуда»-ро касб мекунад. Сатҳи мазкур бо тамоюл ба ҳудрушддиҳии маънавий тавсиф меёбад, ки дар қушодагӣ ба дигаргунӣҳо ва таҷрибаи нави ҳаёти ва маънавий зоҳир меёбад.

Сатҳи аз миёна паст бо он тавсиф меёбад, ки асосҳои фарҳангии маънавий аз ҷониби донишҷӯён аз худ карда шудаанд, вале талабот ва вачҳҳои маънавий заиф ифода ёфтаанд; сатҳи дарки муҳимияти

эътирофи чамъиятӣ ва худэҳтиромкунӣ баланд нест; донишҳои намунаҳо ва мисолҳои кирдорҳои маънавӣ дар донишҷӯён кифоя нест, то ки онҳо фаъолияти худро рушд дода, татбиқ намоянд, арзишҳо дар асоси эҳсосоти иҷтимоидошта ташаккул меёбанд.

Сатҳи бухронӣ (паст) бо он тавсиф меёбад, ки дониши намунаҳо ва мисолҳои кирдорҳои маънавӣ дар донишҷӯён хусусияти порчавӣ дорад; донишҷӯ қаноатмандиро бо таҷрибаи мавҷуда зоҳир мекунад, вале ҷидду ҷаҳд ба маърифат вучуд надорад; донишҷу ба қонеъгардонии талаботе, ки ҷидду ҷаҳдҳои маънавиро пешбинӣ наменамоянд, саъй мекунад; тамоюлоти носолим (худпарастона) бартарият доранд; дар чорабиниҳои гуногун беғайратона иштирок мекунад, танҳо он чизро иҷро мекунад, ки аз ӯ хоҳиш карда мешавад.

Дар таҳқиқоти мо далели хушёрдиҳанда саъю талоши омӯзгороне буданд, ки бо ҷомеаи донишҷӯӣ кор карда, мехостанд камбудихоро дар рушди маънавии таълимгирандагон тавассути методҳои авторитарӣ (фишороварӣ), қолибӣ бе назардошти майлу рағбатҳои донишҷӯён, пурра созанд.

Дар боби дуҷуми диссертатсия инчунин натиҷаҳои озмоиши ташаккулдиҳанда, ки ҷор марҳиларо дар бар гирифт, ҳаллу фасл гардида, шартҳои педагогии раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён муайян карда шуд.

Татбиқи шартӣ якуми педагогӣ – мубрамсозии мавқеи субъектии донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим бо воситаҳои фаъолияти таҳсилӣ ва ғайритаҳсилӣ амалӣ карда шуд. Татбиқи шартӣ якуми педагогӣ бо истифодаи чунин воситаҳои таҳсилотӣ, ба мисли: мубоҳиса, чорабиниҳои, ки дар ҷараёни онҳо донишҷӯён тадриҷан мавқеи субъектиро сайқал дода, ба субъекти фаъолият дар муҳити бисёрфарҳанги таҳсилотӣ табдил меёфтанд, алоқаманд буд.

Барои татбиқи шартӣ дуҷуми педагогӣ – ғанигардонии мазмунии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ бо маъниҳои ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ ва маънавӣ муҳим унсурҳои технологияҳои инсоншиносие мавриди истифода қарор гирифтанд, ки захираҳои муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотиро фаъолнок месозанд.

Аз ҷониби муаллифи таҳқиқот дар раванди тадриси фанни «Психология» бо мақсади мустаҳкамкунии мавзӯи «Муошират» машғулияти амалӣ дар мавзӯи «Инсон дар миёни одамон» гузаронида шуда, дар он ба донишҷӯёни ихтисоси «Забон ва адабиёти тоҷик» пешниҳод карда шуд, ки ба саволи зерин ҷавоб диҳанд: «Чӣ, ба назари Шумо, аз ҳама бештар ба муносибатҳои муътадил дар гурӯҳ ҳалал мерасонад ва чӣ чиз кӯмак мерасонад?»

Бо мақсади амиқсозии донишҳо дар бораи арзишҳои маънавии ҷомеа, таҷрибаи маънавии шахсият, инчунин таҷрибаи ҳамкории маънавии донишҷӯён (ихтисоси «Тадрис дар синфҳои ибтидоӣ») вазъиятҳои психологию педагогие пешниҳод гардиданд, ки ҷанбаи маънавию ахлоқӣ: вазъияти интиҳоб, ки арзёбии кирдорҳои қаҳрамонон ва асосноккунии ҳукмҳои худ; вазъиятҳои шинохтию маъноӣ («чазо ё

чиноят»)-ро, ки бо ҳаёти гурӯҳи таълимӣ, кирдорҳои таълимгирандагони алоҳида, гурӯҳ дар маҷмӯъ алоқаманданд, талаб мекард. Ба донишҷӯён зарур буд то муайян кунанд, ки онҳо чӣ тавр рафтор мекунанд: ҷазоро дастгирӣ мекунанд ё барои Ҳимоя баромад мекунанд.

Навиштани эссеи мавзӯӣ низ воситаи муҳими дарки маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати шахсиятӣ муҳимми фарҳанги маънавӣ ба шумор мерафт. Ба донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ мавзӯҳои зерин пешниҳод шуданд: «Шаъну шарафи инсон – кори шахсии ҳар як нафар аст ё дастоварди ҷомеа?», «Оё ташаккули шахсият ба дараҷаи зиёд натиҷаи тарбият аст ё худтарбиякунӣ?», «Хотира барои одамон мемунад?».

Шарти сеюми педагогӣ ин дастгирии педагогии ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ мебошад. Бо мақсади рушди таҷрибаи шахсии донишҷӯён баҳс дар мавзӯи «Санъати сазоворона зистан дар ҷист?», «Ман кистам?», «Ман барои чӣ зиндагӣ мекунам?», «Оё ман дуруст зинадагӣ мекунам?», «Оё ман имрӯз дуруст рафтор кардам?», «Ман фардо чӣ хоҳам кард?», «Чӣ гуна ҷойро ман меҷӯям, ки дар зиндагӣ ишғол кунам?» ташкил карда шуд.

Аз ҷониби муаллифи таҳқиқот дар амалияи таҳсилоти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ дар шаҳри Кӯлоб «Мақтаби одоби муошират», «Дарсҳои неқӣ», ки барои 70 соат ба ҳисоб гирифта шуда буд (як маротиба дар соатҳои тарбиявӣ), таҳия карда шуда, мавриди тасдиқ қарор гирифтанд.

Натиҷаҳои кори гурӯҳи омӯзгорон бо донишҷӯёни донишгоҳ, ки дар асоси онҳо озмоиш гузаронида шуда, дар қорҳои зерини лоиҳавию таҳқиқотӣ инъикос ёфтаанд: реферати «Фарзандони содиқи Ватан» (дар бораи ҳарбиён – башардӯстон, аз рӯйи ниғораҳои осорхонавӣ), «Мо – ояндаи Тоҷикистон», реферати «Инъикоси намои тоҷик дар қандакорӣ хонагӣ», реферати «Қаҳрамонии тоҷикон дар Ҷанги бузурги ватанӣ».

Бояд зикр намуд, ки дар ҷомеаи донишҷӯён мо ҳаракати «Раҳмдилӣ»-ро ба роҳ мондем. Барои мубодилаи таҷрибаи худ, муттаҳидсозии саъю талошҳо барои расонидани кумак ба одамони муҳтоҷ, мо дар байни донишҷӯён гурӯҳи «Худихтиёр»-ро ташкил намудем. Навҷавонон ва духтароне, ки бепарво нестанд, ба собиқадорон ва одамони пиронсол кумак расонида, тарзи ҳаёти солимро ташвиқу тарғиб намуда, бо ҳамсолон ва дигарон дӯстии ҳақиқӣ мекунанд.

Дарёфт ва таҳлили маводи бадастомадаи таҷрибавӣ дар бораи дараҷаи нокифояи дарки мазмуни моҳияти «таҷрибаи шуурнокии миллии» гувоҳӣ медиҳанд. Аз ҷониби мо муқаррар карда шуд, ки аксарияти донишҷӯён бо категорияҳои ҳастии маънавӣ, тарбияи маънавӣ шинос нестанд.

Сатҳҳои ташаккулёбии таҷрибаи шуурнокии миллии дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ дар ҷадвали зер пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали №4. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи шуурнокии милли аз рӯи меъёри ахлоқӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи Б) (%)
1	2	3
Бошууроноаю муассир (баланд)	2	3
Бетараф (миёна)	11,2	12,1
Бефаъолият (аз миёна паст)	24,5	25,2
Бухронӣ (паст)	27.1	29.1

Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқот посухдиҳандагон ба ду зергурӯҳ тақсим карда шуданд: ба гурӯҳи аввал донишҷӯёне дохил шуданд, ки қисми бештари ҷавобҳои онҳо бо сатҳи рушди рукнҳои маънавӣ (65 – ГН, 75 – ГО) мутаносиб аст, ба гурӯҳи дуюм донишҷӯёне дохил шуданд, ки ҷавобҳои онҳо бо сатҳи рушди рукнҳои маънавӣ (35% – ГН, 25% – ГО) мутаносиб аст.

Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён аз рӯи меъёри ҳавасмандӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ дар ҷадвал пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали №5. Сатҳҳои ташаккулёфтаи таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён аз рӯи меъёри ҳавасмандӣ дар марҳилаи муқарраркунандаи кори озмоишӣ

Сатҳ	ГН (гурӯҳи А) (%)	ГО (гурӯҳи Б) (%)
Бошууроноаю муассир (баланд)	13,2	10,3
Бетараф (миёна)	26,2	27,4
Бефаъолият (аз миёна паст)	28.4	29.1
Бухронӣ (паст)	32,2	33,2

Маълумоти бадастомада ба он ишора мекунад, ки барои донишҷӯён чунин сифатҳо мансубанд: мустақилиятнокӣ, худинтизомнокӣ, дақиқӣ дар иҷрои супоришҳо, мавҷуд будани сатҳи таҳсилотӣ, муносибати мусбат ба ҳаёт. Ба мавқеҳои охир арзишҳои зерин муайян карда шуданд: доираи назар, даъвоҳои баланд, эътироф накардани воқеияти вучуддошта, тоқатнопазирӣ. Ба сифати тавзеҳи ин далел нафаҳмидани мазмуни ин категорияҳо хизмат карда метавонад. Гурӯҳбандии арзишҳои шуурнокии милли аз ҷониби донишҷӯён дар ҷадвал пешниҳод шудааст.

Ҷадвали №6. Гурӯҳбандии арзишҳои зарурӣ аз ҷониби донишҷӯён

№№	Арзишҳо	Ҷойи ишғолшуда (то озмоиш)	
		ГН (гурӯҳи А)	ГО (гурӯҳи Б)

1	2	3	4
1.	Дақиқкорӣ	6	4
2.	Тарбияёфтагӣ		11
3.	Дархостҳои баланд	17	16
4.	Хурсандӣ аз ҳаёт	3	1
5.	Солимагардонӣ	>	3
6.	Мустақилият	1	2
7.	Номусолиҳақорӣ бо камбудихои худ ва дигарон	16	15
8.	Таҳсилгирифтагӣ	4	5
9.	Масъулнокӣ	12	14
10.	Ратсионализм	11	10
11.	Худназораткунӣ	5	6
12.	Чуръатнокӣ	13	18
13.	Иродаи қавӣ	\$	7
14.	Тоқатпазирӣ	10	9
15.	Васеъгии назарҳо	14	12
16.	Поквичдонӣ	0	8
17.	Самарабахшии натиҷаҳо	18	17
18.	Ҳассосӣ	15	13

Ба сифати чорабиниҳои аз ҷиҳати шуурнокии миллӣ муҳим мо иштирок дар чорабиниҳои хайриявиро, ба мисли: «Ба наздикон кумак нам», «Некӣ биофар», «Арзи сипос ба собиқадор», «Рӯзи худихтиёр», «Марафони корҳои нек» баррасӣ менамоем. Фаровонии иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар ҷадвал пешниҳод шудааст.

Ҷадвали №7. Фаровонии иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим

Аксар вақт		Аҳёнан		Ҳеч гоҳ		Дар ҷавоб душворӣ мекашам	
1. Ман дар чорабиниҳои оид ба расонидани кумак ба одамони эҳтиёҷманд иштирок мекунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
17,6	13,4	32,4	34,6	37,3	44,4	12,7	17,6
2. Ман кори бисёрро анҷом медиҳам, то ки ба одамон кумак кунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)
1,4	1,3	25,2	17,8	62,8	69,2	10,6	11,7
3. Ман барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба мақомот ва ташкилотҳои дахлдор мурчиат мекунам							
ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)	ҒН (%)	ҒО (%)

17,6	13,4	32,4	34,6	37,3	44,4	12,7	17,6
4. Ман аъанаҳои миллӣ ва оилавири роия мекунам							
ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)	ГН (%)	ГО (%)
28,1	28,5	38,7	36,7	29,3	31,7	3,9	13,.

Чунин далел таваҷҷуҳо ба худ ҷалб мекунад, ки танҳо 6,8% донишҷӯёни гурӯҳи назоратӣ ва 4,9% донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ сабъи намекунанд, ки ҳаётро дар атрофи худ беҳтар созанд, ки дар бораи ноҳолами ишғоли мавқеи муассир дар ҷомеа, бартарияти самтгирӣ ба майлу рақбатҳо ва кирдорҳои амиқан шахсӣ гувоҳӣ медиҳад, ё онҳоро тамоман «риоянакунанда»: 29,3 (ГН) ва 31,7 (ГО) ишора мекунад.

Натиҷаҳои озмоиши муқарраркунанда ба зарурати татбиқи шароити педагогии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён тавассути муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ ишора намуданд. Сатҳи иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим дар ҷадвали №8 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали №8. Сатҳи иштироки донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ муҳим

Аксар вақт	Аҳёнан		Ҳеч гоҳ		Дар ҷавоб душворӣ мекашам		
1. Ман дар ҷорабинҳои оид ба расонидани кумак ба одамони эҳтиёҷманд иштирок мекунам							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
19,8	52,9	38,7	41,3	34,0	4,8	7,5	1,0
2. Ман кори бисёрро анҷом медиҳам, то ки ба одамон кумак кунам							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
5,7	34,9	30,2	31,6	33,0	9,7	31,1	23,8
3. Ман барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ба мақомот ва ташкилотҳои дахлдор мурҷиат мекунам							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
9	28,0	20,4	42,4	61,4	18,4	8,2	11,2
4. Ман аъанаҳои миллӣ ва оилавири роия мекунам							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)

Нишондиҳандаҳои миёнаи ташаккулёбии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар ҷадвал пешниҳод шудаанд.

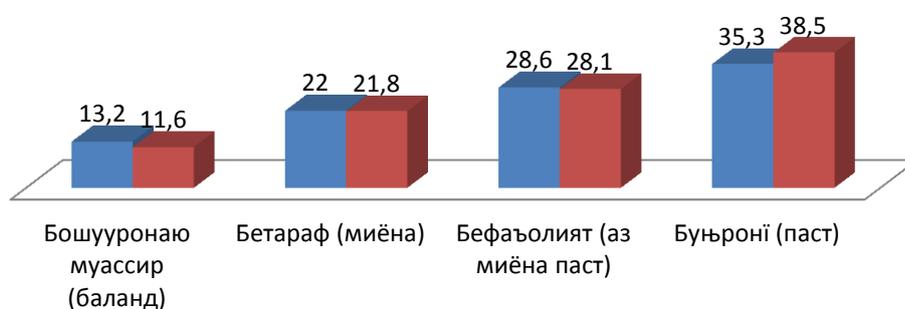
Ҷадвали №9. Таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён

Сатҳ	Марҳилаи муқарракунанда (%)	Марҳилаи назоратӣ (%)
------	-----------------------------	-----------------------

	ГО (гурӯҳи Б)	ГН (гурӯҳи 1)	ГО (гурӯҳи А)	ГН (гурӯҳи А)
1	2		3	
Бошууроноа муассир (баланд)	13,2	11,6	30,9	18,2
Бетараф (миёна)	22	21,8	37,1	30,4
Бефаъолият (аз миёна паст)	28,6	28,1	18,6	25,8
Буҳронӣ (паст)	35,3	38,5	13,4	25,6

Марҳилаи муқарракунонда (%)

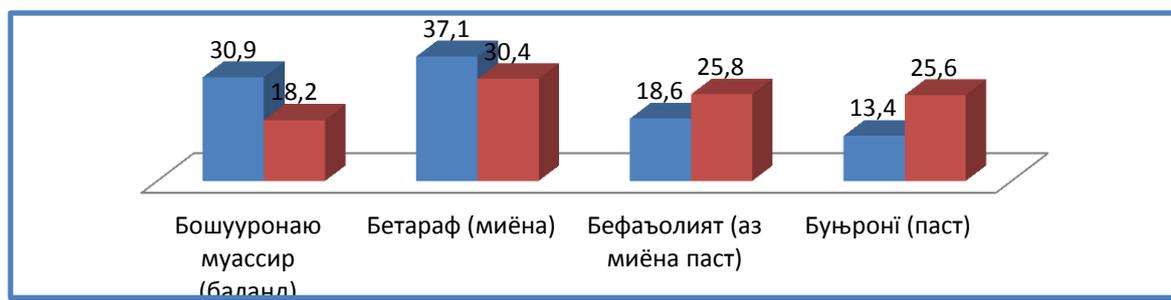
■ Марҳилаи муқарракунонда -ГО (гурӯҳи Б) ■ Марҳилаи муқарракунонда -ГН (гурӯҳи 1)

Диаграммаи №1. Таҷрибаи ғанигардонию шуурнокии миллии донишҷӯён дар марҳилаи муқарракунонда

Марҳилаи назоратӣ (%)

■ Марҳилаи назоратӣ -ГО (гурӯҳи А) ■ Марҳилаи назоратӣ -ГН (гурӯҳи А)

Диаграммаи №2. Таҷрибаи ғанигардонию шуурнокии миллии донишҷӯён дар марҳилаи муқарракунонда

Дар хотимаи диссертатсия натиҷаҳои корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ чамбаст гардида, нақшаи таҳқиқотҳои минбаъда муайян карда шудаанд.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ ВА ТАВСИЯҲО

Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ нишон медиҳанд, ки ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуури миллии хонандагон дар муҳити таълимии гуногунфарҳангӣ ба муносибатҳои ҳамгирошуда ва фарҳангӣ, ки ба фарҳангмувофиқӣ, муназзамӣ, фардӣ, асоси эҳсосоти мусбати донишҷӯён, ки давомнокии таҷрибаи шахсиро муайян мекунад, асос ёфтааст, аз рӯи сатҳи сохторӣ-қисматҳои худ чунин ифода мешаванд: мақсаднокӣ (ғанӣ гардонидани таҷрибаи маънавии донишҷӯён), муносибат, принципҳо, самтҳо) ва сохтори баҳодихӣ (таҷрибаи маънавии донишҷӯён аз рӯи меъёрҳои ҳавасмандӣ, арзишӣ ва амалия).

Технологияҳои муосири антропологии татбиқшаванда (муколама, таҷрибавӣ, лоихавӣ-таҳқиқотӣ, тарбияи маънавий-ахлоқӣ) дорои механизмҳои бозгашт мебошанд, ки имкон медиҳанд таҷрибаи донишҷӯён ба талаботи фарҳангии муосир мутобиқ карда шаванд. Маълумоти таҷрибаии бадастомада имкон медиҳад, ки тасвири арзишҳои донишҷӯёни гурӯҳи таҷрибавӣ пас аз марҳилаи назорати таҷриба эҷод карда шавад. Муҳимтарин самтҳои ҳаёти донишҷӯён инҳо буданд: «сарвати маънавий», «маърифат», «таҳаммулпазирӣ», «ҳассосият», «инсоф», ки дар афзалиятҳои арзишманди донишҷӯён дар марҳилаи муайянкунӣ зоҳир ёфта, ба ғанӣ гардидани таҷрибаи маънавии онҳо мусоидат мекунад.

Дар диссертатсия тавсияҳои зерин пешниҳод шудаанд, ки барои ғанӣ гардонидани таҷрибаи шуури миллии донишҷӯён дар муҳити таълимии бисёрфарҳангии донишгоҳ дар чараёни таълиму тарбия мусоидат мекунад.

Муҳити таълимии бисёрфарҳангии донишгоҳ имкон медиҳад, ки омилҳои иҷтимоию сиёсӣ, психологию педагогӣ, ки таҷрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯёнро ғанӣ мегардонанд, муайян карда шавад:

1. Мавқеи ҳуди донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангӣ ба аз худ намудану ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён афзалият пайдо мекунад.

2. Омӯзиш, чамъбасти натиҷаҳо ва паҳнкунии таҷрибаи минтақавӣ ва ҷумҳурӣ доир ба таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён ва дар ҳамин асос таҳияи концепсияи тарбияи ахлоқӣ бо назардошти анъанаи тарбияи миллии.

3. Ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён ин раванди ҳадафмандонаи дастгирии педагогии афзудани мазмуни арзишию маъноии нерӯи субъектии худрушдиҳии шахсият мебошад, ки ба фаъолияти ҳуди донишҷӯён асос ёфта, дар заминаи аз ҷиҳати инсоншиносӣ болоравандаи муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ амалӣ мешавад.

4. Амсилаи сохтори ба фаъолият нигаронидашудаи таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар муносибати ҳамгироёнаю фарҳангшиносӣ асос меёбад, ки принципҳои фарҳангсалоҳдид,

низомнокӣ, фардисозӣ, ба таҷрибаи шахсӣ асосёфтаи маънавӣ, заминаи мусбати рафтори донишҷӯёнро муайян месозад.

5. Меъёрҳои самарабахшии маҷмӯи шароити педагогии ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти донишгоҳ, ки қабул шудаанд, ба рушди шахсияти таълимгирандагон мусоидат менамоянд.

6. Заминаи ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён аз ҷониби мо ҳамчун раванди дастгирии ҳадафмандонаи педагогии афзудани мазмуни арзишии худрушддиҳии шахсият дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ фаҳмида мешавад.

7. Исбот карда шуд, ки имкониятҳои воқеӣ ва захираҳои ошкоршудаи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, ки тасаввуроти муосири илмиро дар бораи ҳадафҳо, принсипҳо, методҳои татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ ва тарбияи маънавӣ-хлоқии донишҷӯён пурра месозанд, таъсири муассир доранд.

8. Маҷмӯи шароитҳои педагогӣ (мавқеи шахсии ҳуди донишҷӯён дар фаъолияти аз ҷиҳати маънавӣ-ахлоқӣ муҳимми таҳсилотӣ, амалисозии ғанигардонии мазмун ва муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти шахсият бо маъниҳо ва арзишҳои аз ҷиҳати маънавӣ муҳим, лоиҳасозӣ ва дастгирии маънавии раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ), ки ба сифати танзмокунандаи таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳ хизмат мекунанд, муайян карда шуд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал

Ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар сурате самараи дилхоҳ медиҳад, ки агар:

- муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ имкон диҳад, ки омилҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва психологию педагогии таҷрибаи ғанигардонии шуурнокии миллии донишҷӯён муайян карда шавад;

- стратегияи фаъолияти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ аз нуқтаи назари муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ бо истифода аз анъанаҳои этникӣ амалӣ карда шавад;

- дастгирии педагогии раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар асоси технологияҳои муосири инсоншиносӣ лоиҳасозӣ карда шавад;

- ҷаҳорҷӯбаи раванди ташаккули маҳоратҳои педагогии омӯзгорони муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо назардошти муносибати инфиродӣ ба банақшаگیرӣ, ташкили тарбияи шуурнокии миллии донишҷӯён бо истифодаи анъанаҳои миллӣ таҳия ва назорат карда шавад;

- сохтори таҷрибаи маънавӣ бо меъёрҳои ҳавасмандсозӣ ва арзишӣ муаррифӣ шуда, вазҷҳои худшиносӣ ва худрушддиҳии маънавӣ, муносибати арзишӣ ба олами атроф, самтнокии маънавии амалҳо ва кирдорҳои шахсиятро дар бар гирад;

- мавқеи ҳуди донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ ба

аз худ намудани меъёрҳои шуурнокии ахлоқӣ афзалият пайдо кунад;
– раванди ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ бо тавсияҳои методи илман асоснок таъмин карда шаванд.

Айни замон дар диссертатсия на ҳамаи масъалаҳои тақмили тачрибаи ғанигардони шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ ҳаллу фасл гардидаанд. Бинобар ин, масъалаи мазкур омӯзиши минбаъдaro тақозо мекунад, яъне:

1. Мавқеи муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён.

2. Асосҳои педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилоти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар ғанигардони тачрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён зимни ташкилу гузаронидани чорабиниҳои фарҳангӣ.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААҶД:

А) Мақолаҳо, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи аз ҷониби ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ба таърифи расидаанд:

[1–М] Қурбонов М.С. Гулмадов Ф. Самаранокии истифодаи нерӯи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардони тачрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов, Ф.Гулмадов Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. № 1. – С. 15 – 24. ISSN 2222-9809.

[2–М] Қурбонов М.С. Оид ба масъалаҳои назариявии ғанигардони тачрибаи маънавий-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти мактаби олий / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. № 2. – С. 44 – 51. ISSN 2222-9809.

[3 – М] Қурбонов М.С. Мазмун ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ доир ба татбиқи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, Душанбе, 2020. №2(30). – С. 82–91. ISSN 2617 – 5620

[4 – М] Қурбонов М.С. Мавқеи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардони тачрибаи маънавии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Кӯлоб, 2022 –№ 1 (26) – С. 148. – 152 – ISSN 2616-5260.

Б) Мақола ва маводҳо, ки дар дигар маҷмуаҳо ба ҷои расидаанд:

[5–М] Қурбонов М.С. Ташаккули сифатҳои маънавий-психологӣ бачагон дар оила ва ҷомеа / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2014 –. № 1. – С. 191 – 195.

[6 – М] Қурбонов М.С. Бисёрфарҳангӣ омили ғанигардони тачрибаи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён. / [Матн] М.С. Қурбонов // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии «Омӯзиш ва тадқиқи афкори педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир». Душанбе, 2021 – С. 97 – 101.

[7 – М] Қурбонов М.С. Фарҳанг яке аз омилҳои ташаккули хусусиятҳои худшиносии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангӣ / [Матн] М.С. Қурбонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ». – Кӯлоб, 2020, Қисми 2. – С. 349 – 352.

[8 – М] Қурбонов М.С. Хусиятҳои махсуси ташаккули тачрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳи / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Душанбе. – 2014, №1. – С. 356. – 361.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

На правах рукописи

**УДК: 378 (575.3)
ББК: 74.58 (2 точик)
Қ– 93**

КУРБОНОВ МАХМАДИ САТТОРОВИЧ

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ В
ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание учёной степени кандидата
педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая
педагогика, история педагогики и образования**

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертация выполнена на общеуниверситетской кафедре педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки

Научный руководитель **Гулмадов Файз** – доктор педагогических наук, заведующий отделом педагогики и современного образования Академии образования Таджикистана

Официальные оппоненты **Файзализода Джумахон Хол** - доктор педагогических наук, профессор кафедры социологии и психологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Наврузова Гулшан Турсуновна – кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой русского языка Таджикского государственного финансово-экономического университета

Ведущая организация **Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни**

Защита диссертации состоится 04 апреля 2023 года в 13³⁰ часов в объединённом диссертационном совете 6D.КOA-022 при Таджикском национальном университете и Академии образования Таджикистана (735700, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. С. Айни, 126; тел.: 225 84 23).

С диссертацией и её авторефератом можно ознакомиться в библиотеке и на сайте Академии образования Таджикистана (www.aot.tj).

Автореферат разослан « ____ » _____ 2023 года.

**Учёный секретарь объединённого диссертационного совета,
доктор педагогических наук**

М. Каримзода

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В период динамично развивающегося общества характерной чертой социального положения является его устойчивость. С формированием полиэтнического, многоязычного и мультикультурного общества в Таджикистане одновременно происходит изменение духовно-нравственной ориентации, конечным итогом которого являются социальные проблемы в обществе. Естественно, это влияет на моральный дух общества и личности, особенно на духовный опыт современной таджикской молодёжи, который основывается на успешной реализации их жизненных перспектив. Родители и учителя, чей опыт сформировался в другой социальной и культурной среде, обладают ценностями, отличными от того понимания, которое провозглашается современным обществом. Именно, эти факторы являются причиной актуальности проблемы формирования национального сознания подрастающего поколения.

В нынешних условиях актуальным является совершенствование национального сознания студентов и важнейшим является период её самоопределения, связанный с обучением в высшем профессиональном учебном заведении. Сегодня молодые люди под влиянием духовных знаний, сосредоточении на духовных ценностях, то есть готовностью учиться на человеческом опыте и восприятием мировых событий в виде знаний, ценностей и наличия добра в окружающем нас мире отличаются от прежнего поколения.

Вопрос обогащения опыта национального сознания студентов как социально-значимого заказа отражён в основных документах сферы образования, в том числе в ряде нормативных правовых актов.

В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» в качестве перспективных задач отмечается внедрение современной системы образования, обеспечивающей формирование духовного развития, в зависимости от требований общества формирование национальной идентичности у подрастающего поколения, предотвращение этнического, религиозного и политического экстремизма среди молодежи [90]

Особенно важно для юношеского возраста обогащение опыта национального сознания в период обучения в высшем профессиональном учебном заведении. При условиях поликультурной образовательной среды сложно реализовать формирование способностей к самоидентификации и саморазвитию без внутренней свободы в общественной среде, восприятия и ориентации на сознательный выбор жизненного пути, определения жизненного направления подготовки студентов к обогащению духовно-нравственного опыта.

В связи с этим, важным является поиск средств, методов и форм педагогического обеспечения обогащения опыта национального сознания

студентов, которые позволят минимизировать негативное влияние факторов внешней среды.

Несмотря на разработку в педагогической науке теоретических аспектов формирования опыта национального сознания, вопросы всестороннего анализа данной проблемы, изучены в недостаточной степени.

Степень изученности темы исследования. Нравственное воспитание подрастающего поколения имеет древнюю историю, и его содержание совершенствуется в каждый исторический период. Следует отметить, что на протяжении веков труды персидско-таджикских мыслителей внесли достойный вклад в воспитание нравственных ценностей подрастающего поколения.

Восифи, Сайидо, Хилали, Бинои, Омар Хайям, Ахмад Дониш, Рудаки, Саади Ширази, Кошифи, Джами, Унсурулмаоли Кайковус, Абу Наср аль-Фараби, Абу Али ибн Сино, Аль-Хоразми, Насриддин Туси, Мавлана Джалалуддин Балхи, Имам Газали, Имам Азам Абуханифа Нуман ибн Сабит, Аль-Хоразми, Насриддин Туси и другие представители мыслителей таджикского народа значительно подняли положение образования и воспитания. Эти выдающиеся педагоги и писатели в своих литературно-педагогических произведениях подняли ряд важных педагогических вопросов и высказали ценные педагогические идеи по их успешному решению. В основе их педагогической системы лежат, прежде всего, основные факторы формирования личности человека, роль семьи в воспитании подрастающего поколения, идея равноправия в воспитании детей всех социальных слоев, воспитание патриотизма, гуманизма и любви к труду, роль учителя в воспитании подрастающего поколения.

Следует отметить, что отечественные ученые-педагоги исследовали различные аспекты воспитания духовно-нравственных ценностей и воспитания национального сознания и дали полезные рекомендации. В частности, ученые М. Лутфуллозода и А. Нуров в своих работах исследовали вопросы народной педагогики, Ф. Шарифзода - воспитание нравственных качеств учащихся в процессе обучения, И.Х. Каримова гуманитарные вопросы обучения и воспитания школьников и студентов в учебном процессе и предложили полезные рекомендации по воспитанию полноценного человека. И. Арабов, Х. Рахимзода, Б. Маджидова провели исследования в направлении изучения национальных традиций таджикского народа и подготовки учащихся к самостоятельной жизни. Исследователи К. Абдурахимов, Х. Афзалов, К.К. Кадыров, К.Б. Кадыров, М. Орифи, А. Пахлавонов, А. Халимов провели исследование теорий возникновения просветительских идей таджикского народа в разные исторические периоды. Ученые Ф. Гулмадов, Д.Н. Латипов, Б. Рахимов посвятили свои исследования теоретическим вопросам формирования духовно-нравственных убеждений младших школьников, воспитания общечеловеческих ценностей национальной культуры, воспитания культуры поведения младших школьников в семье. Следует отметить, что исследования упомянутых

ученых имеют большое теоретическое и практическое значение для нашего исследования.

Кроме того, отечественными исследователями как: Т.А. Самиев, М. Бабаева, А.Х. Гиёев, С.А. Пиров, Г.Н. Наврузова, Н.С. Табаров, Ж.М. Раджабов, А. Шарипов, М. Аюбова выполнены диссертации, в которых изучались и исследовались различные аспекты духовно-нравственного воспитания школьников и студентов.

Понятия «национального сознания» разработали Т.И. Власова, Т.И. Петракова; В.А. Ясвин, которые обосновали нравственные основы воспитательного процесса; концепцию формирования духовно-нравственного опыта на основе единого гуманистического подхода разработала И.А. Соловцова; вопросы духовного воспитания старшеклассников изучены Ю.В. Самойловым; концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности разработана А.С. Гаязом; были разработаны идеи попыток понимания общественных отношений в процессе воспитания (Н.М. Боритко), рассмотрена практика усвоения ценностей духовной культуры общества и их жизненного опыта (В.Л. Сластенин), идеи интегрированного подхода к духовно-нравственному воспитанию в образовательной среде обосновали В.Г. Риндак и др.

Различные аспекты опыта обогащения национального сознания детей и подростков рассматривались в диссертационных исследованиях Н.Г. Базилевича, И.А. Басиландзе, А. Бик, С. Каргаполпева, Г.И. Когачевской, В.А. Лоскутова, М.И. Мухина, В.А. Сахарова, Г.Я. Файзуллиной. При этом наше особое внимание привлекли исследования вопросов духовно-нравственного воспитания в педагогическом наследии В.А. Сухомлинского (А.М. Аллагулов, М.В. Богуславский).

Проблема обогащения опыта нравственного сознания личности исследовались в следующих диссертационных исследованиях: психология духовности (И. М. Ильичева); религиозно-педагогический аспект понятия «духовность» (Т.И. Петракова); концепция духовного воспитания младших школьников (Т.Г. Русакова); духовное развитие личности на основе формирования национальной и гражданской идентичности (В. В. Чурин); возможности развития духовности и коммуникативных навыков студентов в образовательном процессе в высших учебных заведениях (А.В. Андреева); потенциал образовательной среды для обогащения духовного опыта учащихся (Н.В. Черенкова).

Разработка проблемы данного исследования позволяет определить методологические и теоретические основы изучения обогащения опыта национального сознания. В то же время существует потребность в расширении педагогического поля исследований, которое должно сосредоточиться на едином понимании проблемы возможностей и культурно-образовательной среды вуза для обогащения духовного опыта студентов. Анализ проведённых исследований и изучение опыта позволили выявить противоречия между:

- потребностью общества в духовно обогащённом человеке, способном реализовать свой нравственный опыт в поликультурной образовательной среде и недостаточная разработка методических рекомендаций к реализации воспитательных возможностей в поликультурной образовательной среде;

- растущей потребностью в пересмотренные имеющиеся средства и возможностей поликультурной образовательной среды для обогащения опыта национального сознания студентов и недостаточное теоретическое обоснование его моделирования;

- потребностью реальной образовательной среды в научно-методической разработке для совершенствования опыта обогащения национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде высшего учебного заведения и недостаточная разработанность педагогического инструментария исследования этого явления в современной педагогической теории и практике.

Данные противоречия определили **проблему исследования**: какими должны быть пути, средства, формы и методы процесса обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза.

Исходя из недостаточной разработанности рассматриваемой проблемы, в качестве диссертационного исследования мы избрали тему: «Педагогические условия совершенствования национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде».

Связь исследования с программами или научными темами.

Диссертационное исследование выполнено в рамках перспективного плана научно-исследовательской деятельности общеуниверситетской кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки на тему «Пути и средства эффективного использования обучения цикла педагогических дисциплин в подготовке будущих учителей».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования: выявление факторов, влияющих на процесс формирования национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза.

Задачи исследования:

- уточнить структуру и содержание понятия «национальное сознание»;
- выявление педагогического потенциала поликультурной университетской образовательной среды в обогащении опыта национального сознания студентов;
- создать модель формирования обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза путём проведения опытно-экспериментальной работы;

– разработка научно-методических рекомендаций, которые эффективно обеспечат процесс обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза.

Объект исследования: процесс обогащения опыта национального самосознания студентов в образовательной среде вуза.

Предмет исследования: воспитательный потенциал поликультурной вузовской образовательной среды в повышении опыта национального самосознания студентов.

Гипотеза исследования. Формирование национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза будет обеспечено, если:

- позиция самих студентов в поликультурной среде будет преобладать над приобретением опыта национального сознания;
- обогатить содержание поликультурной образовательной среды студентов духовно-нравственными ценностями;
- построить педагогический процесс обогащения опыта национального самосознания учащихся на основе современных технологий.

Исследование состоит из 3-х этапов.

Первый этап (2015–2016 гг.) – поисковый: была изучена междисциплинарная научная литература по проблемам исследования, определён научный аппарат специфических особенностей взаимосвязанных понятий «духовность», «нравственность», сформулированы объект, предмет, цель и гипотеза исследования, конкретизированы исследовательские задачи. Был проведён установочный эксперимент с учётом обоснованных критериев и показателей духовно-нравственного опыта студентов для установления уровня сформированности изучаемого явления.

На втором этапе (2017 – 2019 гг.) был проведён формирующий эксперимент. В ходе формирующего эксперимента была изучена структурная модель по обогащению духовно-нравственного опыта студентов в условиях поликультурной университетской образовательной среды, применены на практике педагогические условия, способствующие её эффективности. Также были определены методы ведения исследования: моделирование, проведение опросов, тестов, бесед, рейтингов, сравнений, анализ учебной и внеучебной деятельности, обобщение и систематизация сведений, методы анализа и обобщения и подведение итогов.

На третьем этапе (2020 – 2022 гг.) был проведён сравнительный анализ результатов опытно-экспериментальной работы, упорядочены полученные выводы, разработаны и осуществлены на практике научно-методические рекомендации по решению поставленной в исследовании проблемы. На этом этапе были использованы методы проведения исследования (качественный и количественный анализ результатов исследования), проведена математическая и статистическая обработка полученных сведений и результатов исследования.

Теоретическая основа исследования выражается в том, что:

– результаты экспериментальной работы по расширению теоретического понимания содержания процесса обогащения учебного опыта, нацеленные на совокупность антропологических технологий, позволяют влиять на существующие проблемы студентов разными видами деятельности, важными с морально-этической точки зрения, дополняют педагогическую теорию об обогащении опыта национального сознания студентов;

– подтверждены перспективы интегрированного подхода к процессу обогащения национального сознания студентов, использование комплекса научно-обоснованных принципов культурологии, систематизации, индивидуализации, положительной основы для усилий студентов по усвоению национальных ценностей, опыта нравственного поведения, определены перспективы в контексте установления конкретных направлений для практических исследований в области методологии педагогической науки;

– выявлены препятствия на пути овладения и практического применения нравственного поведения: низкий уровень ориентации студентов на ценности духовной культуры; неполное соответствие образовательных программ гуманитарного цикла в направлении обогащения опыта национального сознания студентов в условиях изменения духовно-нравственной среды таджикского общества; необходимость разработки и внедрения форм поддержки процесса обогащения опыта национального сознания студентов, знание и учёт которых расширяет научное понимание эффективности обогащения духовного опыта студентов в поликультурной образовательной среде вуза.

Методологической основой исследования являются труды ученых на сущность образования как института культуры, усиливающего образовательный потенциал для формирования духовно-нравственного воспитания (Г.В. Белая, И.Б. Котова, В.М. Пустовалов, Л.Б. Соколова, Е.Н. Шиягюв); духовно-нравственные ценности - средство регулирования поведения человека (М. С. Каган, В.А. Караковский, А.В. Кирьякова, Н.Е. Щуркова); формирование личностных качеств в процессе разнообразной деятельности (Л. Выготский, А.Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн); духовно-нравственные ценности как система формирования духовно-нравственных отношений и самооценки (В.В. Сериков, Е.В. Бондаревская). В связи с этим обогащение духовно-нравственного опыта студентов воплотится в реальности, если они станут непосредственными активными участниками повседневной культурной жизни.

При разработке данного вопроса мы опирались на нормативно-правовые документы в сфере образования: Закон Республики Таджикистан «Об образовании»; Национальная концепция образования в Республике Таджикистан, Концепция национальной школы в Республике Таджикистан и Государственный образовательный стандарт.

Источники исследования. Источниками информации в диссертации являются труды философов, психологов и учёных в области педагогики,

которые содержат опыт совершенствования нравственного сознания студентов (М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, Х. Рахимзода, Б. Маджидова, Х.С. Афзалов, КБ. Кодиров, А. Нуоров, Ф. Гулмадов, М.Б. Каримзода, М. Орифи, И. Обидов, Ш. Шаропов).

Эмпирические основы исследования.

Диссертационное исследование оформлено на основе достоверной информации и опыта высших профессиональных образовательных учреждений: изучен и обобщён передовой опыт преподавателей; осуществлено постоянное и продолжительное наблюдение к практическому осуществлению обогащения опыта совершенствования национального сознания студентов в университетской образовательной среде; беседы с преподавателями и родителями; индивидуальная и групповая беседа со студентами; созданы дискуссионные моменты в процессе занятий; произведён анализ учебных проектов студентов; опытно-экспериментальным путём уточнены вопросы намеченные в гипотезе исследования.

База исследования. Экспериментальная работа проводилась в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллоха Рудаки и Институте технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб.

Научная новизна исследования состоит в том, что в нём:

- уточнены понятия «национальное сознание студентов», «поликультурная образовательная среда», показана их роль в формировании жизненной позиции студентов по отношению к поликультурным ценностям, определённая на основании стимуляции к решению актуальных нравственных задач;

- разработана структурная модель обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза в комплексе взаимосвязанных компонентов (направленность, содержание, эффективность), ресурсов (учебных, педагогических, коммуникативных, практико-ориентированных);

- обоснована совокупность педагогических условий и личностная позиция студентов в образовательной деятельности, важной в духовно-нравственном аспекте, осуществление обогащения содержания и поликультурной образовательной среды личности смыслами и ценностями, важными в нравственном аспекте, проектирование и поддержка процесса обогащения опыта национального сознания студентов на основе современных технологий антропологии), регулятора духовно-нравственного опыта студентов в поликультурной образовательной среде вуза;

- подтверждаются достаточные условия и ресурсы поликультурной образовательной среды вуза с широким пониманием целей, эффективности и методов реализации педагогических условий и методов формирования опыта национального сознания студентов.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Духовный опыт студентов как интегрированное качество личности, который находит отражение в формировании их жизненной позиции к

поликультурным ценностям как регулятора активной позиции личности и мотивации к решению творческих и ответственных задач жизненно важного характера, направлен на подтверждение истинного человеческого лица в людях.

2. Реализация определённых критериев (аспекты духовного саморазвития, участие в духовно важной деятельности), концепции духовного самосознания, оптимизма в отношении жизни, знания смысла духовных концепций, норм духовности и морали в поликультурной образовательной среде, понятие о культурно-нравственных ценностях, принципы добрых отношений с людьми, участие в духовной деятельности в поликультурной среде высшего профессионального учебного заведения.

3. Обогащение опыта национального сознания как целенаправленный процесс педагогического сопровождения повышения содержания нравственного потенциала по духовному самосовершенствованию личности в контексте поликультурной образовательной среды через реализацию образовательных, воспитательных, коммуникативных задач, даёт возможность для создания условий для восприятия культурно-нравственных ценностей, критериев и образцов поведения человека в культурном обществе.

4. Структурная модель обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде основана на комплексном культурологическом подходе, который определяет принципы культурологии, систематизации, индивидуализации, практики духовного поведения, который состоит из следующих структурных компонентов: методологический, содержательный и результативный.

5. Обоснованные в ходе теоретических исследований экспериментальной работы (определение личных позиций участников эксперимента в духовно-значимой образовательной деятельности; использование личных мнений, личностных смыслов и ценностей, являющиеся важными в личностном плане для обогащения содержания поликультурной образовательной среды; участие и содействие преподавателя в процессе обогащения опыта национального сознания студентов с применением современных образовательных технологий) педагогический процесс служит необходимым и достаточным регулятором для обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде.

Теоретическое и практическое значение исследования заключается в том, что на основе выводов и теоретических положений, отражённых в содержании диссертации, подготовлены методические рекомендации для преподавателей высших учебных заведений по совершенствованию опыта обогащения национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде. При этом разработана специальная программа, которая может быть использована преподавателями с целью обогащения опыта национального сознания студентов. Разработанные

научно-методические рекомендации могут обогатить представления магистрантов и соискателей по данному вопросу.

Внедрённая нами экспериментальная исследовательская программа и технология обогащения совершенствования национального сознания студентов может быть использована на курсах повышения квалификации преподавателей.

Степень достоверности результатов исследования:

– представленные в исследовании положения соответствуют теоретико-методологическим положениям, обоснованы и полностью соответствуют проблеме и предмету исследования и обеспечивают опыт обогащения национального сознания студентов;

– результаты опытно-экспериментальной работы были выявлены посредством уточнения, анализа и обобщения комплекса методов, дополняющих цель и задачи исследования путем выполнения различных методик на основе опыта в воспитательной деятельности преподавателей высших профессиональных учебных заведений при анкетировании и устном опросе;

– экспериментальная работа основана на сопоставлении полученной информации по обогащению опыта совершенствования национального сознания студентов до и после эксперимента.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности

Диссертация соответствует следующим пунктам паспорта научной специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования:

пункту 3 – педагогическая антропология (педагогические системы /условия/ развития личности в процессе обучения, воспитания, образования);

пункту 4 – «Теория и концепции обучения» (закономерности, принципы обучения ребёнка на разных этапах его взросления; типы и модели обучения, границы их применимости).

Личный вклад соискателя заключается в теоретическом обосновании идей и основных положений исследования; интерпретации понятий «национальное сознание студентов», «обогащение духовного опыта студентов», «поликультурная образовательная среда», раскрытие педагогического потенциала поликультурной образовательной среды вуза в процессе исследования; разработке и подтверждении структурной модели обогащения опыта совершенствования национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде.

Внедрение результатов исследования:

– обобщенные материалы исследования и его научные результаты можно использовать в виде теоретических материалов и практических рекомендаций в деятельности преподавателей высших учебных заведений, при разработке программ, пособий, подготовке лекций и спецкурсов, выполнении научных работ;

– научные результаты исследования по совершенствованию опыта национального сознания студентов способствуют духовному развитию студентов.

Основные результаты исследования опубликованы в научных журналах, зарегистрированных ВАК при Президенте Республики Таджикистан и других научных изданиях, в которых отражено основное содержание диссертации. Также были представлены результаты теоретических и практических исследований по материалам исследования в республиканских научно-практических конференциях и докладах на кафедре педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки.

Публикации по теме исследования. По теме исследования автором опубликованы 8 статей, 4 из которых опубликованы в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан

Структура и объём диссертации. Структура диссертации отражает логику, содержание и результаты исследования и состоит из введения, двух глав (шести параграфов), общего заключения и библиографии. Описание материала иллюстрировано таблицами, диаграммами, рисунками.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении определяется и обосновывается актуальность темы исследования.

Первая глава называется **«Научно-теоретические основы обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза»**, в которой рассматриваются и анализируются следующие вопросы: обогащение опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде как важная педагогическая проблема; общее структурное обогащение опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза.

Также в данной главе описывается структурная модель, ориентированная на обогащение опыта национального сознания студентов. В этой главе анализируется опыт обогащения национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде, также описывается и комментируется понятие «опыт».

Понятие «опыт» отражено в философии относительно современной эпохи, в которой занимают большое место идеи эмпиризма и сенсуализма. Современные философы интерпретируют опыт как «эмоциональное и эмпирическое отражение внешнего мира и взаимодействие».

В психологическом исследовании о сущности понятия «опыт» существуют две точки зрения. Учёные Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн, Л.С. Выготский рассматривают опыт с неразрывной связью с обычным и практическим сознанием человека. Ж. Пиаже, Р. Бернс, К. Роджерс считают целесообразным выйти за рамки дозволенного. В педагогике «опыт» рассматривается как цель, метод и содержание личностного развития.

Изучение специальной литературы по проблеме «духовный опыт» дает возможность выявить основные признаки духовного опыта человека и уточнить определение этого понятия.

Основываясь на теоретическом анализе категории «духовный опыт», мы определили его структуру как совокупность компонентов: ценностно-мотивационного, познавательного и деятельностного, которые представлены в таблице.

Таблица 1.

Набор компонентов «духовного опыта»: ценностно-мотивирующая, познавательная и образовательная деятельность

Ценностно-мотивирующий	Познавательно-когнитивный	Деятельностный
<p>Эмоции морального саморазвития, нравственным опытом, участие в социально-значимой деятельности, стремление к реализации нравственных ценностей; поощрение сознательного регулирования своей деятельности, создание позитивной эмоциональной среды в обществе; проявлять сочувствие к окружающим.</p> <p>Духовное самосознание, ценностное отношение к жизни. Набор полученных человеком знаний о сущности и духовном опыте.</p> <p>Ответственное отношение к общепринятым в обществе принципам и нормам, правилам поведения. Умение отличать духовность и нравственность от безнравственности, понимание своего статуса в жизни, полезности своей деятельности, её личной и социальной ценности.</p>	<p>Знание содержания духовных концепций, норм духовности и морали, принятых в поликультурной среде</p>	<p>Участие в духовно-нравственной деятельности.</p> <p>Готовность, сознательный выбор нравственного поведения; оценка последствий своего поведения; решение необходимых ограничений поведения на основе сознательного и развитого мировоззрения.</p>

В педагогической теории и практике раскрывается непрерывность духовного опыта путем подробного изучения его функций.

Обобщение обогащения нравственного сознания представлено в таблице.

Таблица 2.

Определение понятия нравственного сознания студентов

Философский аспект	Психологический аспект	Педагогический аспект
<p>совокупность внешнего (эмпирического) и внутреннего (опыт сознания) опыта (философия ученых-классиков (В.Ф. Гегель [45]); единство теоретического и практического аспектов приложения духовных сил личностью (марксистская философия) (К. Маркс [117]); процесс восхождения человека к Божественному Духу и соединения с ним (религиозная философия) (П.А. Флоренский [201]); профессия единства и внутренней цельности, полной трансформации личности (С.Б. Токарева [193]).</p>	<p>процесс формирования общественно значимых человеческих качеств, убеждений, взглядов, способностей, характеристик человеческой природы (К.А. Абульханова-Славская); совокупность личностно-смысловых образований, включающая стремление ценностей к абсолютным духовным ценностям (П.С. Братусь [31])</p>	<p>необходимые качественные и количественные изменения в психике человека (В.В. Игнатова); процесс духовного взаимодействия личности с личностями, имеющими духовные ценности, рассмотрение духовно-нравственных аспектов, самостоятельный выбор духовной и творческой деятельности (В.Г. Опуткин, [176]); совокупность процессов получения, обработки и усвоения информации, приводящая к увеличению значений и значений, важных для личности (Н.К. Полукарова [155])</p>

Следует отметить, что в последнее время используются такие понятия как: «поликультурное пространство», «поликультурное образование», «образовательная среда».

По мнению современных ученых, воспитательная и развивающая среда является совокупностью влияния, условий и возможностей формирования личности по заданной культурной модели и включают их описание в понятие образовательной среды.

Проблема структурирования образовательной среды подвергалась психолого-педагогическим исследованиям, и имеет особый характер. Необходимо уточнить, что говоря об определённых элементах среды, акцент делается не на её структуру. Здесь, мы при характеристике понятий «поликультурный», «поликультурная среда», «поликультурная

образовательная среда» придерживаемся позиции комплексного и культурологического подхода.

Исходя из анализа имеющейся литературы понятие «мультикультурная среда» включает в себя ту часть общества, которая обеспечивает равные права и возможности для всех национальностей и развитие всего многообразия ценностей, критериев и форм культурной идентичности личности и передача этого наследия младшему поколению в форме социальных и культурных ценностей. В рамках нашего исследования особое внимание уделяется изучению и анализу понятия «поликультурная образовательная среда».

Изучение научных источников по данному вопросу приводит к выводу, что определение мультикультурной образовательной среды - это реализация условий, позволяющих человеку осознать ценности духовной культуры, нормы и модели поведения, как самого себя, так и других, сформировать опыт мультикультурного сотрудничества и духовный опыт, который позволит конструктивно сотрудничать в области культуры.

Предметом данного исследования является не только обычная роль культурной образовательной среды, но и позиция образовательного учебного заведения, в котором происходит постоянный культурный обмен, и с его помощью, осваивая, студент адаптируется не только к меняющимся социальным условиям, но и духовно обогащается. Следовательно, одной из первостепенных задач образовательного процесса в учебном заведении является целенаправленное формирование духовно-нравственного мышления и кругозора студентов, что способствует формированию их многопрофильной профессиональной культуры и существенно усиливает воспитательную составляющую образовательного процесса. Здесь учитывается общее описание педагогического потенциала вуза в решении задач, для достижения конкретной цели, компетентности отдельной личности в области педагогики и комплекс возможностей и умений педагога для освоения своей профессиональной деятельности, её совершенствования.

Таким образом, мы пришли к выводу, что педагогический потенциал – это динамическая, системная особенность, как человека, так и общества..

Возможности поликультурной образовательной среды вуза приводятся в таблице.

Таблица 3.

Возможности поликультурной образовательной среды вуза

Ресурсы	Средства	Технологии	Формы и методы
Воспитательные	объекты, имеющие культурно-духовную, образную, визуально эффективную, символическую и	Технология духовно-нравственног о воспитания.	Социальное сотрудничество, творческие дискуссии. Конференции,

	вербальную (устную или письменную) форму, которые могут использоваться в общении и деятельности; нематериальные явления (формы поведения, событийная среда и виды деятельности).		экскурсии, духовные и творческие ситуации, встречи с красотой, участие в волонтерском движении.
Коммуникативные	Речь (коммуникативная, устная и письменная)	Диалоговые технологии	Семинары, конференции, круглые столы, встречи с духовно богатыми людьми, дискуссии, обсуждения
Рефлексивные	Рефлексивная позиция, обеспечивающая создание новых средств	Рефлексивные технологии	Нравственная рефлексия

Теоретический анализ и опытно-экспериментальная работа показывают, что динамизм педагогического потенциала позволяет обеспечить комплексный процесс повышения ценностей смыслов и нравственных значений, форм и методов, специфичных для ресурсов поликультурной образовательной среды среди учащихся. Следует отметить, что активизация процесса восприятия и приобретения студентами национального сознания при профессионально-личностном совершенствовании, а также конструирование педагогической действительности являются результатом применения современных антропологических технологий в образовательном процессе.

Сегодня под антропологическими технологиями понимают: совокупность воздействующих технологий (В. Грановский, В. Осипов, М. Карижский); систематизация, самоорганизация и упорядоченность компонентов, направленная коллективная деятельность человека в пространстве и времени на основе современных антропологических знаний (В.В. Мацкевич, П.Г. Шедровский), которые используют «особые» нематериальные элементы разных типов знаний, идей, знаковой среды (реклама, медиа продукты и т. д.), специализация, психика человека, время, доверие, ответственность, авторское право и т. д.

Для успешной реализации антропологических технологий в обогащении национального сознания студентов принимаем во внимание те положения, которые для нашего исследования имеют особое значение:

- антропологические технологии основаны на моделировании ситуации, когда на аудиторию влияет поведение, предложенное преподавателем для позитивной перспективы;

- самостоятельный выбор аудиторией подходящего поведения для педагога;

- успешное овладение антропологическими технологиями требует от педагога не только получения знаний, также развития определённых имеющихся знаний.

В этой главе также анализируется и обобщается описание структурно-ориентированной модели обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза.

Согласно структурно-ориентированной модели обогащения опыта национального сознания студентов мы разработали структурную и функциональную модель.

Структура данной модели может быть представлена в виде эскиза или графика, отражающими структуру объекта. Модель обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза, состоит из следующих взаимосвязанных компонентов:

- методологический, отражающий требования к итоговому уровню сформированности национального сознания студентов;

- духовные, раскрывающие содержание, условия, средства, методы и формы деятельности, способствующие формированию национального сознания студентов;

- эффективные, характеризующие уровень сформированности национального сознания студентов, позволяющим выявить изменения в обогащении духовного потенциала студентов.

Следует отметить, что в процессе обогащения опыта национального сознания студентов немаловажную роль играет системный подход. Системный подход ориентирует преподавателя на то, чтобы таджикская культура, национальные традиции становились основой для развития национального сознания личности. Системный подход очень эффективен и по сути, является центральной идеей в развитии межкультурного сотрудничества. Именно, данный подход мы использовали для обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде

На технологическом уровне процесс формирования опыта национального сознания студентов осуществляется за счет использования антропологических технологий: диалогического, рефлексивного, духовно-нравственного воспитания, проектно-исследовательских технологий.

В структурно-деятельностной модели обогащения опыта национального сознания студентов имеются следующие проблемы:

- требования к конечному результату обогащения опыта национального сознания студентов в образовательной среде вуза и социального заказа государства и общества на формирование духовной личности;

– процесс обогащения опыта национального сознания студента на каждом этапе (мотивационный, когнитивный, активный, рефлексивный). Постепенное усложнение деятельности студентов в поликультурной образовательной среде университета создаёт условия для обеспечения обогащения и интеграции норм внутреннего опыта студента (содержательный блок);

– результат обогащения национального сознания студентов на основе вышеуказанных критериев, который выполняет функцию обратной связи, позволяя определить степень соответствия национального сознания студентов потребностям современного общества на основе специальных процедур (эффе́ктивный блок).

Результаты комплексного анализа позволяют определить педагогические условия процесса обогащения опыта национального сознания студентов. Мы считаем, что педагогические условия – это повышение качества управления процессом обогащения опыта национального сознания студентов, использование образовательных программ, форм и методов работы с ними, выбор информационно-технической поддержки и вовлечение в процесс обогащения опыта национального сознания студентов в обществе и окружающей среде.

По нашему мнению, положительно влияющими факторами на процесс обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде являются следующие педагогические условия:

– уточнение позиции самих студентов в усвоении духовно-нравственных ценностей;

– расширение сферы деятельности студентов нравственными содержаниями и ценностями, важными в личностном и духовном плане;

– проектирование педагогического процесса обогащения опыта национального сознания студентов на основе современных антропологических технологий.

Вторая глава диссертации озаглавлена **«Осуществление опытно-экспериментальной работы по обогащению опыта национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде»**, в котором анализируются и подытоживаются содержание и задачи педагогического исследования, содержание организации воспитательных работ по обогащению опыта национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде. Также в этой главе представлены результаты опытно-экспериментальной работы по обогащению опыта национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде.

В ходе предварительной работы нами был проведён опрос 550 студентов Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки и Института технологий и инновационного менеджмента в городе Куляб.

Результаты показали недостаточное понимание студентами содержания понятий «национальное сознание», «обогащение духовного опыта» (менее

14%), 1% респондентов подчеркнули необходимость проявления в обществе таких качеств, как справедливость, сострадание, терпимость по отношению к представителям других наций, религий и к разнообразным взглядам. 29% респондентов проявляют трудолюбие, ответственность и исполнительность за порученное дело; 35,6% студентов считают, что нравственные ценности не главное, для них важнее является свободный образ жизни; для 29,9% студентов в системе ценностей важное значение имеет «различные гаджеты» и материальное благополучие.

Данные, полученные нами в ходе проведения опытно-экспериментальной работы, показывают реальную неблагоприятную идейно-нравственную ситуацию в среде молодёжи, позволила предположить, что проблема обогащения опыта национального сознания студентов изучается недостаточно.

В ходе педагогического эксперимента решались задачи, относящиеся к каждому этапу: констатирующему, формирующему и контрольному. В ходе исследования были выявлены три уровня формирования опыта национального сознания студентов.

Студент с нейтральным (промежуточным) уровнем национального сознания показывает целостное знание ценностей духовной культуры человечества; он интересуется ценностями духовной культуры и старается больше узнать о тех из них, которые способствуют саморазвитию личности.

Пассивный уровень (средний, низкий) характеризуется тем, что азы духовной культуры студенты осваивают, но потребности и духовные аспекты выражены слабо; уровень осознания важности общественного признания и самоуважения - низкий; Кризисный уровень (низкий) характеризуется тем, что знания об образцах и примерах нравственного поведения у студента фрагментарны; у него нет стремления к просвещению; студент не стремится удовлетворить требования, не предусматривающие духовные устремления; преобладают нездоровые (эгоистичные) наклонности.

В качестве технологической основы для реализации структурно-деятельностной модели обогащения национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза были выбраны антропологические технологии. Антропологические технологии, которые дополнили традиционные технологии в наших исследованиях: интерактивные, проектные, исследовательские и др.

Ярким примером являются усилия наставников, деятельность которых связана со студенческим сообществом, которые хотят устранить недостатки в духовном развитии обучающихся авторитарными, стереотипными способами, без учёта интересов студентов, их требований и их готовности участвовать в ходе обогащения духовного опыта.

В данной главе также анализируются результаты формирующего эксперимента. Формирующий эксперимент состоит из четырёх этапов педагогических условий:

Применение первого педагогического условия заключается в актуализации субъектной позиции студентов в осознании национального сознания в учебной и внеучебной деятельности. Принимая активное участие в ходе эксперимента, студенты постепенно становились субъектом деятельности в поликультурной образовательной среде. Целью реализации второго педагогического условия было обогащение содержания поликультурной образовательной среды личностными и духовными смыслами и ценностями.

Для совершенствования знаний о нравственном сознании студентам педагогического факультета (специальность «Обучение в начальных классах»), была предложена педагогическая ситуация нравственного содержания под названием «Кто виноват?» Студенты должны были оценить поступки героев и утвердить свои позиции, связанные с их жизнью. Студенты должны были определить свои позиции: поддержать или опровергнуть наказание. Для определения смысла национального сознания студентов опытной группы были предложены следующие темы: «Корысть – пища для глупцов», «Эй смелость! Будь моим другом», «Если не имеешь что-то, тогда нечего терять», «Пустая посуда имеет громкий звон».

Третье педагогическое условие – педагогическое обеспечение обогащения опыта национального сознания студентов с учётом современных технологий. В целях развития личного опыта студентов проводились беседы на тему «Жить для радости других. В чём оно заключается?». Вопросы, поставленные на обсуждение, возникают перед каждым в подростковом возрасте: «Я среди сверстников», «Жизнь - хороший воспитатель», «Мой образ жизни», «Правильно ли поступил мой одноклассник», «Каким благородным делом я займусь завтра?».

Автором исследования в учебной практике Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки были разработаны и внедрены «Школа коммуникативной этики», «Уроки хорошей этики», рассчитанные на 70 часов.

Результаты работы группы преподавателей с участием студентов вуза, на основе которых был проведён эксперимент, отражены в следующей проектно-исследовательской работе: реферат «Верные дети Отечества» (о военных гуманитариях, по материалам музейных экспонатов), V научно-практическая региональная студенческая конференция «Мы – будущее Таджикистана», реферат «Отражение таджикской символики в домашней резьбе», реферат «Героизм таджиков в Великой Отечественной войне».

В студенческом сообществе мы запустили движение «Сострадание». Чтобы поделиться своим опытом, объединить усилия для помощи нуждающимся, мы сформировали группу «Волонтёр» среди студентов.

По результатам проведённой экспериментальной работы следует отметить, что у студентов уровень понятия «национальное сознание» сформирован недостаточно. Уровни развития национального сознания на констатирующем этапе исследования приводятся в таблице.

Таблица 4.

Сформированные уровни национального сознания по нравственным критериям признания на этапе констатирующего эксперимента

Уровни	КГ (группа А) (%)	ЭГ (группа В) (%)
Сознательный и эффективный (высокий)	5	8
Нейтральный (средний)	23,9	29,1
Пассивный (ниже среднего)	33,8	32,2
Критический (низкий)	37,3	30,7

Результаты анкетирования респондентов мы разделили на две подгруппы: первая группа это студенты, большинство ответов которых соответствовало уровню развития национального сознания (65 - КГ, 75-ЭГ), вторая группа это студенты, чьи ответы пропорциональны уровню развития национального сознания (35% - КГ, 25% - ЭГ).

Развитие уровня национального сознания студентов по критериям мотивации на констатирующем этапе представлено в таблице.

Таблица 5.

Уровни сформированности духовного опыта студентов по уровню мотивации на определяющем этапе экспериментальной работы

Уровни	КГ (группа А) (%)	ЭГ (группа В) (%)
Сознательный и эффективный (высокий)	13,2	10,3
Нейтральный (средний)	26,2	27,4
Пассивный (ниже среднего)	28,4	29,1
Критический (низкий)	32,2	33,2

Полученные данные свидетельствует, что студенты групп А и В важное значение придают ценностям, относящимся к инструментальным: независимость от окружающих, самосовершенствование, точность выполнения заданий, высокий уровень образования, положительное отношение к жизни. На последних позициях были выделены следующие ценности: кругозор, завышенные претензии, непризнание существующей реальности, нетерпимость. Рейтинг инструментальных ценностей студентов представлен в таблице.

Таблица 6.

Классификация инструментальных ценностей студентов

№	Инструментальная ценность	Занимаемое место (до эксперимента)	
		КГ (группа А)	ЭГ (группа Б)
1.	Точность	6	4
2.	Воспитуемость	5	11
3.	Высокие требования	17	16
4.	Радость от жизни	3	1
5.	Оздоровление	12	3
6.	Самостоятельность	1	2

7.	Непримиримость к своим недостаткам и недостаткам других	16	15
8.	Образованность	4	5
9.	Ответственность	12	14
10.	Рационализм	11	10
11.	Самоконтроль	5	6
12.	Мужество	13	18
13.	Сильная воля	9	7
14.	Терпимость	10	9
15.	Широта взглядов	14	12
16.	Добросовестность	0	8
17.	Плодотворность результатов	18	17
18.	Чувствительность	15	13

В качестве духовно-важных мероприятий рассматривалось участие студентов в благотворительных акциях, таких как: «Помогите больным», «Добрый поступок», «День милосердия», «Гуманизм в поступках». Возрастание числа студентов в социально-значимых мероприятиях представлен в таблице.

Таблица 7.

Участие студентов в социально-значимых мероприятиях

Постоянно		Иногда		Никогда		Затрудняюсь ответить	
1. Я участвую в мероприятиях по оказанию помощи нуждающимся							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
17,6	12,3	32,4	32,3	37,3	40,1	12,7	15,3
2. Я много работаю, чтобы помогать людям							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
1,4	1,3	25,2	17,3	62,8	69,2	10,6	11,7
3. Обращаюсь в соответствующие органы и организации для решения социальных вопросов							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
17,6	12,3	32,4	32,3	37,3	40,1	12,7	15,3
4. Соблюдаю национальные и семейные традиции							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
28,1	28,6	38,7	36,7	29,3	31,8	3,9	14,6

Примечательно, что только 6,8% студентов контрольной группы и 4,9% студентов экспериментальной группы не пытаются улучшить жизнь вокруг себя из-за нежелания занимать влиятельное положение в обществе, доминирования нравственного сознания или указывают на то, что они полностью «несоблюдаемы»: 29,3 (КГ) и 31,7 (ЭГ).

Результаты констатирующего эксперимента подчеркнули необходимость реализации педагогических условий для обогащения опыта национального сознания студентов через поликультурную образовательную среду.

Таблица 8.

Уровни обогащения опыта национального сознания студентов

Часто		Иногда		Никогд а	Затрудняюсь ответить		
1. Я участвую в мероприятиях по оказанию помощи нуждающимся							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
19,8	52,9	38,7	41,3	34,0	4,8	7,5	1,0
2. Я много работаю, чтобы помогать людям							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
5,7	34,9	30,2	31,6	33,0	9,7	31,1	23,8
3. Обращаюсь в соответствующие органы и организации для решения социальных вопросов.							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)
9	28,0	20,4	42,4	61,4	18,4	8,2	11,2
4. Соблюдаю национальные и семейные традиции							
КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)	КГ (%)	ЭГ (%)

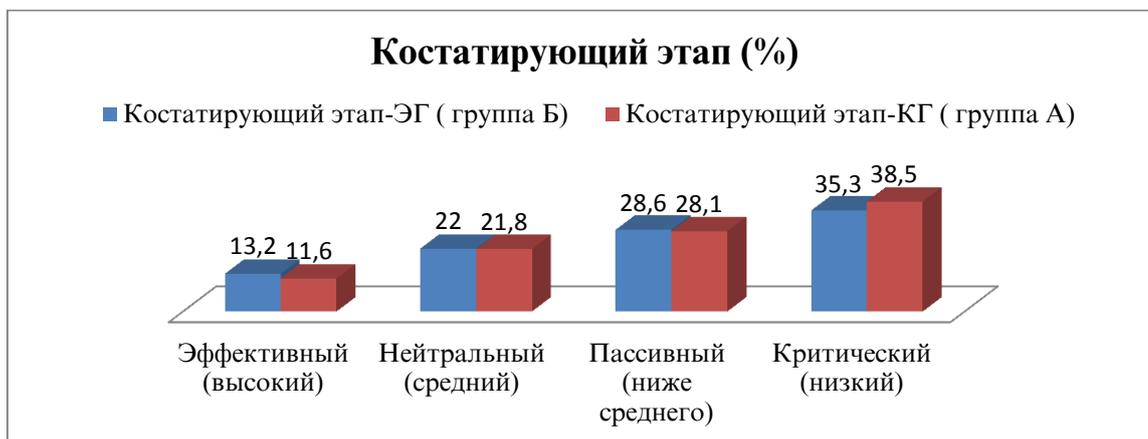
Средние показатели сформированности опыта национального сознания студентов контрольной и экспериментальной групп представлены в таблице.

Таблица 9.

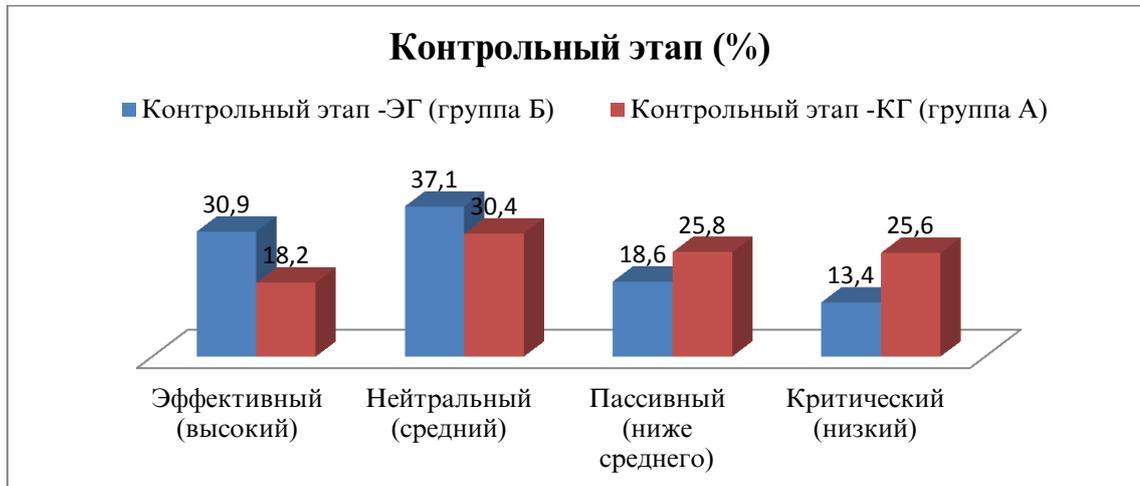
Средние показатели сформированности опыта национального сознания студентов контрольной и экспериментальной групп на установленном и контрольном этапах педагогического тестирования

Уровни	Констатирующий этап (%)		Контрольный этап (%)	
	КГ (группа Б)	ЭГ (группа 1)	КГ (группа А)	ЭГ (группа А)
Сознательный и эффективный	13,2	11,6	30,9	18,2

(высокий)				
Нейтральный (средний)	22,9	21,8	37,1	30,4
Пассивный (ниже среднего)	28,6	28,1	18,6	25,8
Критический (низкий)	35,3	38,5	13,4	25,6

Диаграмма №1. Опыт обогащения национального сознания студенты констатирующем этапе

Диаграмма №2. Опыт обогащения национального сознания студенты констатирующем этапе

В заключении подведены итоги проведённых экспериментальных работ и определён план дальнейших исследований.

ОБЩИЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Проведённое исследование показало, что актуальность и опыт обогащения национального сознания студентов определяется спецификой

социального положения в обществе, результат которого приводит к изменению ценностных ориентаций и требующего, в свою очередь, детального изучения духовно-нравственного компонента личности.

Опытно-экспериментальная работа показывает, что обогащение опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде основана на интегрированных и культурологических отношениях, которые являются культурно целесообразными, систематическими, индивидуализированными, основой положительных эмоций студентов, определяющих преемственность личного опыта; по своему структурно-компонентному уровню выражаются в: целенаправленности (обогащение духовного опыта студентов, установки, принципы, ориентированность) и результативно-оценочной структуре (духовный опыт студентов основан на критериях мотивации, ценности и практичности). Применяющиеся современные антропологические технологии обладают механизмами обратной связи, позволяющими адаптировать опыт студентов к современным культурным потребностям.

Полученные экспериментальные данные позволяют создать образ ценностей студентов экспериментальной группы после контрольной фазы эксперимента.

Поликультурная образовательная среда вуза позволяет выявить социально-политические, психологические и педагогические факторы, которые обогащают духовно-нравственный опыт студентов:

1. Позиция самих студентов в поликультурной среде должно иметь тенденцию к приобретению и обогащению духовных и нравственных ценностей.

2. Стратегия вуза должна реализоваться с точки зрения поликультурной образовательной среды вуза, с использованием этнических традиций.

3. Педагогическое сопровождение процесса обогащения опыта национального самосознания учащихся будет разработано на основе современных антропологических технологий.

4. Изучение, обобщение результатов и распространение регионального и национального опыта международного общения, на основе которого разработана концепция национального сознания с учётом национальных традиций является благоприятным условием обогащения опыта национального сознания студентов.

5. Содержание духовного опыта приводится нормами мотивации и ценностей и включает в себя аспекты самопознания и духовного самосовершенствования, положительного отношения к окружающему миру, нравственной направленности личных действий и поступков.

6. Структура духовного опыта представлена нормами мотивации и ценностей и включает в себя аспекты самопознания и духовного самосовершенствования, положительного отношения к окружающему миру, нравственной направленности личных действий и поступков.

7. Обогащение опыта национального сознания студентов как целенаправленный процесс педагогического сопровождения повышения ценности и значения субъективного потенциала личностного самосовершенствования, основанного на деятельности самих студентов, будет осуществляться на основе антропологически развивающейся поликультурной образовательной среды вуза.

8. Структурно-деятельностная модель обогащения национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза основана на интегрированном и культурологическом подходе. Также обогащение опыта национального сознания студентов зависит от принципов культурной целесообразности, дисциплинированности, индивидуализации, положительной эмоциональной основой деятельности обучающихся.

Рекомендации по практическому использованию результатов исследования.

Обогащение опыта национального самосознания студентов даст желаемый эффект, если:

- поликультурная образовательная среда вуза позволяет определить социально-политические и психолого-педагогические факторы опыта обогащения национального сознания студентов.

- реализовать стратегию учреждения высшего профессионального образования с точки зрения поликультурной образовательной среды вуза с использованием этнических традиций.

- педагогическое обеспечение процесса обогащения опыта национального сознания студентов должно строиться на основе современных гуманистических технологий.

- рамки процесса формирования педагогического мастерства преподавателей учреждений высшего профессионального образования должны разрабатываться и контролироваться организации воспитания национального сознания студентов с использованием национальных традиций.

- положение студентов в поликультурной образовательной среде должно быть приоритетным над усвоением норм нравственного сознания;

- процесс обогащения опыта национального сознания студентов в поликультурной образовательной среде вуза должен быть обеспечен научно-обоснованными методическими рекомендациями.

В настоящее время в диссертации были рассмотрены далеко не все вопросы, способствующие обогащению духовно-нравственного опыта студентов в поликультурной среде. Поэтому данная проблема требует дальнейшего изучения, а именно:

1. Роль поликультурной образовательной среды общеобразовательных учреждений в обогащении духовно-нравственного опыта учащихся.

2. Педагогические основы поликультурной образовательной среды вузов в обогащении духовно-нравственного опыта студентов в ходе организации и проведении культурных мероприятий.

**ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ДИССЕРТАЦИИ ИЗЛОЖЕНЫ
В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:**

1) Статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, рекомендованных ВАК при Президенте РТ и ВАК Министерства образования и науки РФ:

[1–М] Қурбонов М.С. Гулмадов Ф. Самараноки истифодаи нерӯи мухити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов, Ф.Гулмадов Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. № 1. – С. 15 – 24. ISSN 2222-9809.

[2–М] Қурбонов М.С. Оид ба масъалаҳои назариявии ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар мухити бисёрфарҳангии таҳсилотии мактаби оӣ / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. № 2. – С. 44 – 51. ISSN 2222-9809.

[3 – М] Қурбонов М.С. Мазмун ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ доир ба татбиқи нерӯи педагогии мухити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, Душанбе, 2020. №2(30). – С. 82–91. ISSN 2617 – 5620

[4 – М] Қурбонов М.С. Мавқеи мухити бисёрфарҳангии таҳсилотӣ дар ғанигардонии таҷрибаи маънавии донишҷӯён / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Кӯлоб, 2022 –№ 1 (26) – С. 148. – 152 – ISSN 2616-5260.

2) II. Статьи и материалы, опубликованные в других изданиях:

[5–М] Қурбонов М.С. Ташаккули сифатҳои маънавӣ-психологии бачагон дар оила ва ҷомеа / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. – Душанбе, 2014 –. № 1. – С. 191 – 195.

[6 – М] Қурбонов М.С. Бисёрфарҳангӣ омили ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён. / [Матн] М.С. Қурбонов // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии «Омузиш ва татбиқи афкори педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир». Душанбе, 2021 – С. 97 – 101.

[7 – М] Қурбонов М.С. Фарҳанг яке аз омилҳои ташаккули хусусиятҳои худшиносии донишҷӯён дар мухити бисёрфарҳангӣ / [Матн] М.С. Қурбонов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами илму маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ». – Кӯлоб, 2020, Қисми 2. – С. 349 – 352.

[8 – М] Қурбонов М.С. Хусиятҳои махсуси ташаккули таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар мухити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ / [Матн] М.С. Қурбонов Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Душанбе. – 2014, №1. – С. 356. – 361.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Қурбонов Маҳмадӣ Сатторович дар мавзӯи «Шароитҳои педагогии тақсилоти донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии тақсилоти донишгоҳӣ» барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.01– Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва тақсилот.

Калидвожаҳо: донишгоҳ, донишҷӯён, омӯзгорон, таҷрибаи маънавӣ-ахлоқӣ, тақсилоти донишгоҳӣ, фазои тақсилотӣ, шуурнокии миллӣ, ивазшавии самтгириҳои маънавӣ-ахлоқӣ.

Дар диссертатсия ҷанбаҳои назариявии масъалаҳои ғанигардони таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангаи тақсилоти донишгоҳӣ, имконияти фазои тақсилотӣ дар ғанигардони таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён, тавсифи амсилаи сохтори ғанигардони таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии тақсилоти донишгоҳӣ, мантиқ ва вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ дар самти мазкур, мазмуни фаъолият доир ба ғанигардони таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён таҳлилу ҷамъбасти карда шудааст.

Инчунин дар диссертатсия сохтор ва мазмуни мафҳуми «шуурнокии миллӣ» дақиқ карда шуда, нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангии тақсилоти донишгоҳӣ дар ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, таҷрибаи тақсилоти шуурнокии миллии донишҷӯён, омодагии таъмини илмию методии раванди ғанигардони таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии тақсилоти донишгоҳӣ бо роҳи гузаронидани таҷрибаҳои озмоишӣ пешниҳод гардидааст.

Инчунин дар таҳқиқот ивазшавии самтгириҳои маънавӣ-ахлоқӣ донишҷӯён таҳлил ва натиҷагирӣ карда шуда, муҳтавои асосноккунии шароити педагогӣ ва омилҳои ғанигардони таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии тақсилоти донишгоҳӣ, роҳи гузаронидани корҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ таҳлилу натиҷагирӣ карда шудаанд.

Ҳамзамон, мавқеи ҳуди донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии тақсилотӣ оид ба аз худ намудани меъёрҳои шуурнокии ахлоқӣ муайян карда шудааст, ки яке аз масъалаҳои меҳварӣ дар таҳқиқот мансуб доништа мешавад.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу Курбонова Махмади Сатторовича на тему: «Педагогические условия совершенствования национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде» на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика, история педагогики и образования.

Ключевые слова: университет, студенты, преподаватели, духовно-нравственный опыт, университетского образования, образовательная пространства, национального сознания, духовно-нравственная ориентация.

В диссертации проанализированы и подытожены теоретические аспекты проблемы обогащения опыта национального сознания в поликультурном университетском образовании, проблемы педагогического потенциала поликультурной образовательной среды, структуры опыта обогащения национального сознания студентов, логики, задачи педагогического эксперимента и деятельности преподавателей о содержании опыта обогащения национального сознания студентов в поликультурном университетском образовательном пространстве. В процессе исследования выявлены реальные возможности и имеющиеся резервы поликультурной университетской образовательной среды в обогащении опыта национального сознания студентов, посредством которых дополнено современное научное представление о целях, принципах и методах данного явления. Также в диссертации проанализированы и подытожены изменения духовно-нравственных ориентаций и уточнено понятие национального сознания.

В диссертационном исследовании рассмотрены основательные подробности педагогических условий обогащения нравственно-духовной практики студентов в вузовской многокультурной атмосфере обучения, процесс обогащения нравственно-духовной практики студентов в вузовской поликультурной атмосфере обучения, педагогические особенности вузовской поликультурной атмосферы обучения как фактор обогащения нравственно-духовной культуры студентов путём проведения экспериментально-исследовательских работ.

ANNOTATION

for the dissertation work of Mahmadi Sattorovich Kurbonov on the topic: "The university's multicultural learning atmosphere as a factor of enriching the moral and spiritual practice of students" for the degree of candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.01-general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: University and students, university teachers, moral and spiritual practice of students, factors of enrichment of moral and spiritual practice of students, university education, change in moral and spiritual directions.

The dissertation analyzes and summarizes the theoretical aspects of the problem of enriching the spiritual and moral practice of students as the most important pedagogical problem, the pedagogical abilities of a multicultural learning atmosphere in enriching the spiritual and moral practice of students, the image of the structural model of enriching the moral and spiritual practice of students in the university multicultural atmosphere of education, enriching the spiritual and moral practice of students in a multicultural educational atmosphere, the logic and objectives of pedagogical research in this area, the content of activities to enrich the moral and spiritual culture of students in a multicultural learning atmosphere.

Also the dissertation analyzes and summarizes the changes in the moral and spiritual directions of students. The dissertation research analyzes and summarizes the thorough details of the pedagogical conditions for enriching the moral and spiritual practice of students in the university's multicultural educational atmosphere, the process of enriching the moral and spiritual practice of students in the university's multicultural educational atmosphere, pedagogical abilities university multicultural learning atmosphere as a factor of enriching the moral and spiritual culture of students through experimental research work.

АННОТАЦИЯ

ба диссертатсияи Қурбонов Маҳмадӣ Сатторович дар мавзӯи «Муҳити бисёрфарҳангии таҳсилоти донишгоҳӣ ҳамчун омили ғанигардонии таҷрибаи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён» барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои педагогӣ аз рӯи ихтисоси 13.00.01– педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот

Калидвожаҳо: донишгоҳ, донишҷӯён, омӯзгорон, шуурнокии миллии донишҷӯён, таҳсилоти донишгоҳӣ, муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, фазои бисёрфарҳангӣ.

Дар диссертатсия масъалаҳои назариявии таҷрибаи ғанӣ гардонидани шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ, масъалаи нерӯи педагогии муҳити бисёрфарҳангаи таҳсилотӣ, сохтори ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, мантиқ, вазифаҳои таҳқиқоти педагогӣ ва фаъолияти омӯзгорон доир ба мазмуни ғанигардонии таҷрибаи ташаккули шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ таҳлилу чамъбаст карда шудааст. Дар чараёни таҳқиқот имкониятҳои воқеӣ ва захираҳои ошкоршудаи муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ дар ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён, ки тасаввуроти муосири илмиро дар бораи ҳадафҳо, принципҳо ва методҳои зухуроти падидаи мазкур пурра месозанд, матраҳ гардидааст.

Инчунин дар диссертатсия ивазшавии самтгириҳои маънавий-ахлоқии донишҷӯён таҳлил ва натиҷагирӣ карда шуда, мафҳум ва сохтори мафҳуми шуурнокии миллии дақиқ карда шудааст.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ муҳтавои асосноккунии шароити педагогии шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ, раванди ғанигардонии таҷрибаи шуурнокии миллии донишҷӯён дар муҳити бисёрфарҳангии таҳсилотии донишгоҳӣ, мавқеи ҳуди донишҷӯён дар азхудкунии таҷрибаи шуурнокии миллии ва дар ин замина малакаи аз худ намудани меъёрҳои ахлоқӣ бо роҳи гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ таҳлилу натиҷагирӣ карда шудааст. Омӯзиши адабиёти илмии психологию педагогӣ доир ба масъалаи кушода додани категорияи «шуурнокии миллии» имкон дод, ки ҷузъҳои тарҷибаи маънавии шахсият оид ба шуурнокии миллии муайян карда шуда, таърифи мафҳуми зикргардида дақиқ карда шавад.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу Курбонова Махмади Сатторовича на тему: «Педагогическая условия совершенствование национального сознания студентов в поликультурной университетской образовательной среде» на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01-общая педагогика, история педагогики и образования (педагогические науки)

Ключевые слова: университет, студенты, преподаватели, национального сознания студенты, университетского образования, поликультурная образовательная среда, поликультурное пространство.

В диссертации анализированы и подитожены теоретические аспекты проблемы обогащения опыта национального сознания в поликультурном университетском образования, проблема педагогического потенциала поликультурного образовательного среда, структура опыт обогащения национального сознания студентов, логика,

задачи педагогического эксперимента и деятельность преподавателей о содержание опыта обогащения национального сознания студентов в поликультурном университетском образовательном пространстве. В процессе исследования выявлены реальные возможности и имеющие резервы поликультурной университетской образовательной среды в обогащение опыта национального сознания студентов, посредством которых дополнить современной научной представлении о целях, принципов и методов данного явления. Также в диссертации анализированы и подитожены изменения духовно-нравственных ориентаций и уточнены понятие национального сознания.

В диссертационном исследовании анализированы и подитожены основательные подробности педагогических условий обогащения нравственно-духовной практики студентов в вузовской многокультурной атмосфере обучения, процесс обогащения нравственно-духовной практики студентов в вузовской многокультурной атмосфере обучения, педагогические способности вузовской многокультурной атмосферы обучения как фактор обогащения нравственно-духовной культуры студентов путём проведения экспериментально-исследовательских работ.

ANNOTATION

for the dissertation work of Mahmadi Sattorovich Kurbonov on the topic: "The university's multicultural learning atmosphere as a factor of enriching the moral and spiritual practice of students" for the degree of candidate of pedagogical sciences in the specialty 13.00.01-general pedagogy, history of pedagogy and education (pedagogical sciences)

Key words: University and students, university teachers, moral and spiritual practice of students, factors of enrichment of moral and spiritual practice of students, university education, change in moral and spiritual directions.

The dissertation analyzes and summarizes the theoretical aspects of the problem of enriching the spiritual and moral practice of students as the most important pedagogical problem, the pedagogical abilities of a multicultural learning atmosphere in enriching the spiritual and moral practice of students, the image of the structural model of enriching the moral and spiritual practice of students in the university multicultural atmosphere of education, enriching the spiritual and moral practice of students in a multicultural educational atmosphere, the logic and objectives of pedagogical research in this area, the content of activities to enrich the moral and spiritual culture of students in a multicultural learning atmosphere.

Also the dissertation analyzes and summarizes the changes in the moral and spiritual directions of students. The dissertation research analyzes and summarizes the thorough details of the pedagogical conditions for enriching the moral and spiritual practice of students in the university's multicultural educational atmosphere, the process of enriching the moral and spiritual practice of students in the university's multicultural educational atmosphere, pedagogical abilities university multicultural learning atmosphere as a factor

of enriching the moral and spiritual culture of students through experimental research work.